

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196

Yıl : 12 Sayı : 33 Aralık 2019

Yayın Geliş Tarihi: 24.01.2019 Yayına Kabul Tarihi: 28.12.2019

Araştırma Makalesi

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.517110>

TÜRKİYE’NİN TURİSTİK DİNİ MEKÂNLARINA BİR ÖRNEK: “SÜRYANİ DİNÎ MERKEZLERİ”

*Mehmet Alparslan KÜÇÜK**

Öz

Türkiye’nin, geçmişten bugüne, birçok uygarlığa ve dine ev sahipliği yapmış olması onu İnanç Turizmi noktasında cazip bir ülke konumuna kavuşturmuştur. Bu cazibenin teşekkülünde, Hıristiyanlığın ve Hıristiyan grupların da payı olmuştur. Söz konusu Hıristiyan topluluklardan biri de “Süryaniler”dir. Onlar, kendilerine özgün yapısıyla, Anadolu topraklarında özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde varlık göstermiş ve buralarda Patriklik/Metropolitlik Merkezi olarak bazı dinî merkezlere ev sahipliği yapmıştır. Bu merkezler, inanç turizmi açısından büyük bir önem taşımıştır/taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, Süryanilerce dinî merkez olarak kullanılan mekânların, mimarî yapısından ziyade tarihî önemi ve konumu esas alınarak inanç turizmindeki yerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnanç turizmi, Süryani, dinî merkezler, Süryani kiliseleri ve manastırları.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, makkck@gmail.com

TURKEY'S TOURISTIC FAITH PLACES AN EXAMPLE: "SYRIAN RELIGIOUS CENTERS"

Abstract

Turkey's, past to present, has hosted many civilizations and religions. This situation makes him an attractive country at the point of Religious Tourism. Christianity and Christian communities are at the center of this attraction. One of these Christian Communities is "Assyrians". They (with their original structure) have been present in Anatolia, especially in the Southeast Anatolia Region. They established various centers of faith as the Center of Patriarchate/Metropolitan. These centers have a great importance in terms of religious tourism. Therefore, in this study, instead of the architectural structure of the places used as the religious center by the Syriacs, based on their historical importance and location. In addition, the position of these spaces in faith tourism was evaluated.

Keywords: Faith tourism, Syriac, religious centers, Syriac churches and monasteries.

1. GİRİŞ

Günümüzde din, hemen hemen bütün toplumlarda hayatın en önemli ögesi olarak dikkat çekmektedir. Çünkü o; ekonomiden sanata, sanattan spora, kültürden turizme kadar hayatın birçok alanında etkisini hissettirmektedir/göstermektedir. Baptist din adamı Thomas Cook'un, 1841 yılında İngiltere'ye "dinî tur" düzenleyerek kitlesel anlamda ilk turizm faaliyetini ortaya koyması, bu etkinin turizm sektöründeki örneklerinden sadece bir tanesidir. Dolayısıyla Turizmin din ile birlikte anılması, Turizm sektörünün en eski ve spesifik biçimi olarak kabul gören "İnanç Turizmi" veya "Dini Turizm" kavramını ortaya çıkarmıştır. İnanç Turizmi veya Dinî Turizm; hem ulusal veya uluslararası bir "dinî miras" özelliği taşıyan hem de toplumların politik ve kültürel anlamda bir yansımalarını ihtiva eden kutsal mekânların, turizm sektörünün çeşitli imkânlarından/hizmetlerinden faydalanmak suretiyle bireysel veya gruplar halinde ziyaret edilmesi ve bu ziyaret sürecindeki dinî seremoni, konferans gibi

faaliyetlerin turizm çerçevesinde değerlendirilmesi şeklinde tarif edilmektedir. (Rinschede 1992:51-53; Shinde 2008:247; Küçük 2015:18-19,26; Küçük 2017: 427, 429-430; Küçük 2018:203)

İnanç Turizmi açısından dünya coğrafyası içerisinde çok önemli bir konuma sahip olan Anadolu toprakları, tarihte, hem çeşitli uygarlıklara hem de Yahudilik, Hıristiyanlık ile birlikte İslâm Dini'ne ait tarihî, kültürel ve dinî miraslara sahip olması bakımından ayrıcalıklı bir bölge olmuştur. Dolayısıyla bu ayrıcalıkta, Hıristiyanlık ve Hıristiyan grupların da payı vardır. Çünkü Anadolu, günümüz Hıristiyan inanç sisteminin oluşturulduğu bazı Hıristiyan Konsillerine (ilk yedi Konsil) ev sahipliği yapmıştır. Hatta bu Konsiller sonucunda Anadolu coğrafyasında temel doktrinleri oluşturulan Hıristiyanlıkta, *"İsa'nın tabiatı/doğası"* ve *"Meryem Ana'nın annelik vasfı"* başta olmak üzere birçok hususta farklı anlayışlar ortaya çıkmış ve bölünmeler yaşanmıştır. Söz konusu anlayış ve ayrışma çerçevesinde, Hıristiyanlık yayılmaya devam etmiş ve bu yayılma sürecinde, dinî faaliyetlerin organize ve idare edildiği *"Dinî Merkezler"* oluşturulmuştur. Dini Merkezlere ev sahipliği yapan Hıristiyan gruplardan biri de *"Süryaniler"* olmuştur. Onlar, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Patriklik veya Metropolitik Merkezi olarak birçok dinî mekâna ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla Süryani dinî merkezleri, inanç turizmi bağlamında Türkiye için ayrı bir önem taşımıştır/taşımaktadır. Bu başlık altında da Süryanilerce dinî merkez olarak kullanılan bazı dinî mekânların mimarî yapısından ziyade tarihî önemi ve konumu ön plânda tutularak inanç turizmindeki yeri ve önemi konu edilmiştir.

2. SÜRYANİ KAVRAMINA, KÖKENİNE VE DİNÎ TARİHÇESİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Süryani Kavramına ve Kökenine Genel Bir Bakış

Süryani (Suroyo) kavramı, V. yüzyıldan sonra, Doğu Hıristiyan kiliseleri arasında yer alan ve Mesih İsa'da tek tabiatın varlığına inanan Antakya Süryani Kilisesi

mensupları için kullanılan bir terimdir (Çelik 2010:175-176). Ancak Süryani kelimesi ile ilgili olarak tarihsel, coğrafik ve filolojik gibi yaklaşımlar çerçevesinde bazı iddialar/görüşler söz konusudur (Şimşek 2006:19-20). Bu görüşlerden/iddialardan biri, coğrafik yaklaşıma göre olup Süryani adının, Lübnan'ın "Sur" şehriden gelmekle birlikte Yunanlılar tarafından hem Lübnan'ın sahil bölgesi hem de bu bölgede iskân edenler için tercih edildiğidir. Başka bir görüş ise Lübnan ve civarında yaşayan 12 Havari'nin etrafında toplanan Hıristiyan gruba "Suriin" kelime kökünden kaynaklı "Süryani" denilmesidir.¹ Bununla birlikte Süryani isminin Suriye coğrafyasında yaşayanlar için kullanıldığı da ileri sürülmektedir (Bilge, 1996:18; Şimşek, 2006:19; Özcoşar, 2006:13; Sarı, 2011:53, 56-57; Küçük, 2015:136).

Süryani adı ile ilgili olarak tarihî yaklaşım çerçevesinde ileri sürülen görüş ise Yahudilerin özgürlüğüne olanak sağlayan Pers kralı Sirus/Kiru(o)'tan² (Keyhüsrev) kaynaklanmaktadır. Bu görüşün dayanağı olarak Sirus'un, Babil'i alarak Yahudileri kurtarması ve Kudüs'e dönmelerine izin vermesi ile Yahudilerin, Sirus'a duydukları şükrandan dolayı kendilerini "Surin" veya "Sorin" olarak isimlendirmesi gösterilmektedir (Bilge, 1996:18; Küçük, 2008:4; Sarı, 2011: 56). Tarihî yaklaşıma dayandırılarak ileri sürülen diğer bir iddia, Süryani isminin, M.Ö. 1400-1500 yılları arasında "Tanrı'nın büyük şehri" (Theopoleos

¹ *Nasturiler ve Keldaniler* adlı eserde, bu hususta şu bilgiler paylaşılmaktadır:

"...Bu şekildeki bir isimlendirme ilk önce M.S. I. Yüzyılın ortalarına doğru Şam diyarı sakinleri tarafından ve aynı şekilde Şam'a giden elçiler vasıtasıyla Mezopotamya, Asur ve Babil'de oturanlar arasında da kullanılmaya başlandı...Bundan sonra onlar yeni dinlerine sınımsız sarılmalarından dolayı, eski putperestlikleriyle birlikte eski isimlerini de kullanmayı terk etmişlerdir. Bununla birlikte onlar kendilerini Hıristiyanlaştıran söz konusu elçilere nispetle ve yine kendilerini, aynı ırktan geldikleri putperest Aramiler'den ayırmak için, Süryaniler olarak isimlendirmişlerdir. Bu yüzden Arami kelimesi Sabi ve Putperest terimlerinin, Süryani lafzı da Nasranî ve Mesihî kelimelerinin eş anlamlısı olarak kullanılmaya başlanmıştır..." (Albayrak, 1997:41. Ayrıca bkz. Günel, 1970: 30-31; Bilge, 1996:29-48).

² Farsça "Kûruş" ve İbranice "Kuruş/Koreş" şeklinde de ifade edilen Kyros kelimesinin, tartışma konusu olmakla birlikte çeşitli dillerde "Güneş, büyük, yiğit, genç, düşmanını hor gören" gibi anlamlara geldiği ifade edilmektedir (Bkz. Karaketir 2016:74-76).

Megales) olarak lanse edilen Antakya şehrini inşa eden Aramî Kralı *Sürrüs'*den veya Hz. İbrahim'in soyundan gelen Dadanoğlu *Asur*, *Asuri'*nden geldiğidir.(Şimşek 2006: 20; Özcoşar 2006:14; Dilek 2013:28) Ayrıca Aramilerin yaşadığı bölgenin, İskender'in halefleri Slokiler tarafından ele geçirilmesiyle Kilikos'un kardeşi Suros'un ismine ithafen hakimiyeti altındaki ülke için "*Surisiyin*" adı verildiği ve zamanla "*s*" harfinin çıkarılmasıyla "*Suriyin*" (Suriye) denildiği, burada yaşayan halk için de "*Suryani*" (Suriyeli) tabiri kullanıldığı da iddialar arasındadır (Günel, 1970:30; Çelik, 1987:2; Çelik 2010:176; Bilge, 1996:13,18-21; Özcoşar, 2006:13-14; Sarı, 2011:54, 57-59, 122; Küçük, 2015:136).

Süryani ismi ile ilgili diğer bir görüş ise filolojik yaklaşım esas alınarak yapılmış olup Asurluların ülkesine Yunanlılarca "*Asurya/Asuroyo*" denilmesi ve zamanla "*a*" harfinin düşmesi ile "*Surya/Suroyo*" biçimini alarak günümüze Süryani şeklinde ulaşmasıdır. Bir başka görüş ise Asurluların kendilerini Akatça "*Athur*" şeklinde isimlendirdikleri, bu kelimenin Aramice "*Aşur*" olduğu ve Yunanlıların da "*Asur*" şeklinde kullandıklarıdır (Bilge, 1996:21-22; Şimşek, 2006:20-21; Sarı, 2011:59; Küçük, 2015:136). Ayrıca bazı dilbilimcilerine göre, Suri kelimesinin "Babilce" olduğu ve ilk olarak "*Fırat'ın kuzey kesimi*" daha sonra da Akdeniz ile Fırat arasında kalan bölge ve halk için kullanıldığı şeklinde görüşler de mevcuttur (Bkz. Bilge 1996:19).

Süryanilerin adı gibi kökenleri hususunda da farklı görüşler vardır. Buna göre iki görüş ön plâna çıkmaktadır. İlk görüşe göre Süryanilerin Hıristiyan olmadan önce kendilerine özgü bir dinî yaşama sahip oldukları ve "*Arami*" kökene dayandıklarıdır. "*Muhafazakâr/Tarihi Geleneksel Görüş*" olarak kabul edilen bu görüş, Süryanilerin "*Arami*" olduğu ve bu ismin, ataları Nuh oğlu, Sam oğlu "*Aram*"a nispeten verildiği ifade edilmektedir. Hatta Aramice konuşan toplumlara "*Siri*" denildiğine, bu kavramın yanlış bir biçimde Suriyeli anlamında

kullanıldığına da vurgu yapılmaktadır. Süryanilerin Arami olduğunu ileri sürenler, dayanak noktası olarak, onların konuştukları dili ve yaşadıkları mekânı esas almaktadır. Zaten IV. Yüzyılda yaşayan Süryani şair Efrem'in, Urfalı Bardayisan için "*Aramilerin filozofu*", Suruçlu Mor Yakub'un Efrem için "*Bu bütün Aramilerin şanlı baş tacı olan Efrem....*" ve Yunan tarihçi Posidoniyus'un "*Kendilerine Arami diyen Suriyelileri biz...*" şeklindeki atıfları Süryanilerin Aramî kökene dayandıklarının bir delili olarak gösterilmektedir. Ayrıca etnik açıdan Yahudiliğin bir kolu olarak değerlendirilen Aramilerin, M.Ö. XIV. yüzyıllarda Suriye'nin doğu tarafında görüldükleri de iddialar arasındadır (Günel, 1970:29-32; Bilge, 1996:26-48; Albayrak, 1997:35,41; Küçük 2008:4, 6-7, 11; Bayburt, 2009:4-5; Sarı, 2011:68; Küçük, 2015:136-138. Ayrıca bkz. Sertoğlu, 1974:37-41).

Süryanilerin kökeni ile ilgili diğer bir görüş ise onların "*Asurlu*" olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre Süryanilerin, tarihin ilk çağlarından itibaren var olduğu dile getirilmekte ve başlangıç/dayanak noktası olarak Ham'ın oğlu, Kuş'un oğlu Sümer kralı Nemrud gösterilmektedir. Hatta Asurlu kelimesi ile hem Süryanilerin Hıristiyanlık öncesi dönemin hem de İsa'dan önceki Yukarı Mezopotamya'da yaşayan halkın kastedildiğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Asur olarak isimlendirilen Akadların Mezopotamya'da görüldüğü, göçebe olduğu ve Asurluların Sami kavimlerden olmayıp Orta Asyalı kavimlerle Sami kavimlerin karışmasından meydana gelen yeni bir ırk olduğu bilgisi de verilmektedir (Bkz. Albayrak, 1997:35; Sarı, 2011: 54, 78. Ayrıca bkz. Sarı, 2011:69-90).

2.2. Süryani Dinî Tarihçesine Genel Bir Bakış

İsmlendirme ve köken konusunda çeşitli görüşler ileri sürülen Süryaniler, M.S. 38'li yıllarda, Petrus, Thomas/Tomo ile kardeşi (Müjdecî) Aday (Şliho) ve şakirtleri Agay ve Mara aracılığıyla Hıristiyanlığı benimsemişlerdir. Bu vesileyle Hıristiyanlık, Antakya ve çevresinde yayılma göstermiş hatta Thomas ile kardeşi Aday tarafından Urfa'da bir kilise inşa edilmiştir. Zaten Aday'ın ölümünden

sonra söz konusu kiliseye defnedildiği rivayet edilmektedir. Aday'ın ölümünün ardından Urfa başta olmak üzere Harput, Eğil, Lice, Silvan ve Mardin'de³ çalışmalar devam ettirilmiş hatta Mardin'in Kızıltepe İlçesi, Osmanlı kaynaklarında Kefertut adı ile bilinen Koçlu Köyü'nde bir kilise kurulmuştur. Böylece Antakya'yı merkez edinen ve (kendilerince) ilk Hıristiyan topluluk olarak zikredilen bir grup ortaya çıkmıştır (Göyünç, 1969:64-65; Günel, 1970:31-32; Sertoğlu, 1974:67-68; Küçük, 2008:11-12; Küçük, 2015:138; Mıynat, 2018:48).

Hıristiyanlık, Anadolu topraklarında yayılmaya devam etmiş ancak Hıristiyanlığın yayılma sürecinde, Hıristiyan doktrinleri hususunda farklı görüşler baş göstermiş ve tartışmalar başlamıştır. Bu düşünce farklılıklarını gidermeye, tartışmaların önüne geçmeye yönelik konsiller tertip edilmiş ve Hıristiyan inanç sistemine dair bazı kararlar alınmıştır. Alınan kararların odak noktasını, İsa Mesih'in tabiatı (insanî ve ilahî) ve Meryem Ana'nın insan veya Tanrı olan İsa'nın annesi (Teotokos-Kristotokos) olması ihtiva etmiştir. Ancak düzenlenen konsiller, tartışmaların son bulmasına engel olamamıştır (Geniş bilgi için bkz. Aydın, 1991: 1-25; Yalduz, 2003:258-292).

Hıristiyanlığa ait tartışmaların olduğu süreçte, Germenika (Kahramanmaraş) doğumlu İstanbul Patriği Nestoryus, İsa'nın, insan olarak dünyaya geldiğini ve vücuduna Logos'un (Kelam) girmesi ile Tanrı olduğunu ileri sürmüştür (Eroğlu, 2000:312-313; Küçük, 2015:142). Diğer bir ifadeyle İsa'nın bir şahsa ve birbirine karışmayan ilahi ve insani olmak üzere iki doğaya sahip olduğunu iddia etmiştir. Bundan dolayı Nestoryus, Meryem'in de insan olan İsa'nın (Mesih'in) annesi olduğunu dolayısıyla Meryem'e Teotokos (Tanrı Annesi) değil İsa'nın annesi

³ Mardin'in Ermeni kaynaklarda, "Merdin" ve Süryani kaynaklarda ise "Merdo, Merdi, Merde ve Marda" şeklinde isimlendirildiği dile getirilmektedir.(Bkz. Göyünç 1969:3. Ayrıca Mardin isminin kökeni hakkında bkz. Göyünç 1969:4-6)

(Kristotokos) denilebileceğini ifade etmiştir.⁴ Nestoryus'un görüşlerini kabul edenler de *Nasturîler*⁵ olarak anılmıştır. Böylece Nestoryus, 431 yılında Efes Konsili sonrasında aforoz edilmiştir. Ardından da Ürdün'e ve Mısır'a sürgüne gönderilmiş, uzun bir dönem boyunca sürgün hayatı yaşamıştır. Nestoryus'un sürgün hayatı ve ölümünün ardından Nasturiler, faaliyetlerini Urfa ve Nusaybin'de devam ettirmişlerdir. Daha sonra Mezopotamya'da, Katolikos İshak tarafından 410 yılında kurulan kilise ele geçirilerek Nasturiliğin ilk patrikliği oluşturulmuştur. Bu patriklik merkezi, 782'de Bağdat'a, 831'de Musul'a, 1779'da Hakkâri'ye (Koçanis/Konak), 1918'de tekrar Musul'a ve ardından da Şikago'ya taşınmıştır. "*Asuri/Doğu'nun ve Asur'un Kilisesi/Şarkî Apostolik Kilisesi*" gibi çeşitli isimlerle zikredilen Nasturiler, günümüzde Suriye, Kıbrıs ve Hindistan gibi ülkelerde varlık göstermektedir (Jacob, 1988:33; Bilge, 1996:14, 74-75; Çelik, 1996:39-54; Albayrak, 1997:73-78; Eroğlu, 2000:312-313; Yeşil, 2002: 35-37; A. Küçük, 2015:148-157; Atiya, 2005:265, 267; Albayrak, 2007:15-16; Dalyan, 2009:8-13; Çelik, 2010:176; Dilek, 2013:14-17; Küçük, 2015:138-142; Scholtens, 2017:16; Fortacı, 2018:79-87).

Nestoryus'un görüşlerini benimsemeyenler ise "*Süryani (Kadim) Kilisesi*⁶/*Antakya Süryani Patrikliği*" olarak zikredilmişlerdir. Bu gruba, "*Yakubiler*" de

⁴ Nestoryus bu düşüncesiyle Antakya Ekolü'nü destekleyen bir tutum sergilemiştir. Çünkü İskenderiye Ekolü'nün İsa'nın Tanrısal tabiat fikrine karşılık Antakya Ekolü, insani tabiatın ilahi tabiat tarafından yutulduğunu savunmuştur.(Aydın 1991:16; A. Küçük 2015:149) Ancak Nestoryus'un eserinde, kendisinin "*İsa Mesih'te iki şahıs olamayacağı ve 'bir şahıs ve iki doğa' şeklindeki bir kristolojik formülasyona*" sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu iddia, Hıristiyanlıkta bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir.(Geniş bilgi için bkz. Tarakçı 2010:215-241. Ayrıca bkz. Artemi 2012:35-51)

⁵ Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi* adlı eserinde Nasturi kelimesinin XIII. yüzyılda, Nsibis (Nusaybin) Metropoliti Mar Abd-Ishu'nun 1298 yılında Nasturilerin Ortodoks İtikadını formüle etmesinden sonra kullanılmaya başlandığını ve Abbasi dönemi Araplar arasında da "*Nastiriya/Nasatira*" adıyla zikredildiğine dikkat çekmektedir.(Atiya 2005: 265, 273)

⁶ Süryani Kadim kavramının, Süryanilerin, hem dünyadaki ilk ve en eski Hıristiyan topluluk olduğunu vurgulamak hem de Antakya Patrikliği'ne bağlı kalanların, kendilerini Katoliklerden ayırt etmek amacıyla kullanıldığı dile getirilmektedir.(Bkz. Günel 1970: 35; Sertoğlu 1974:67; Seyda 1998:230; Sarı 2011:61)

denilmiştir. Yakubiler/Yakubi Kilisesi ismi, İstanbul Patrikliği'nin, Antakya Patrikliği'nden ayrılması ile Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde doğan Urfa Episkoposu Yakub Baraday'ın/Bardaysan'ın (Yakub Burd'ono), Süryaniliğe yeniden hayat vererek teşkilatlandırması ve canlandırması⁷ neticesinde kendisine atfen verilmiş bir isimdir. Zaten XIX. yüzyıla kadar Yakubilerin, "*Batı Süryanileri*" ve Nasturilerin de "*Doğu Süryanileri*" olarak isimlendirildiği ve XIX. yüzyıldan sonra Yakubiler (Yakubi Kilisesi) için Süryani (Süryani Ortodoks Kilisesi) ve Nasturi (Nasturi Kilisesi) için "*Asuri (Doğu Asur Kilisesi)*" adının kullanıldığına da vurgu yapılmaktadır (Bkz. Paryy 1895:VIII; Albayrak 1997:97; Molitor, 2004:20; Adam-Katar, 1999:169; Atiya, 2005:202-203; Seyfeli, 2005:65; Yeşil, 2005:25-26; Dilek, 2013:22-23; Küçük, 2015:139-140).

Süryani Kadim Kilisesi (Batı Süryanileri), İsa'da tek tabiatın bulunduğunu ve Meryem'e "*Tanrı Anası*" (Teotokos) denilebileceğini savunmuşlardır. Bu yüzden onlar, Kadıköy Konsili kararlarını kabul etmeyerek ayrı bir kilise kurmuşlardır. Sayılarının XIX. Yüzyıllarda 150.000-200.000 iken günümüzde ise yaklaşık 10.000⁸ olduğu dile getirilen ve genel olarak Türkiye'de Mardin ve civarında yaşayan Batı Süryanileri için "*Monofizit*", Doğu Süryanileri (Keldaniler ve

⁷ Bu husus şu şekilde de rivayet edilmektedir:

"...VI. yüzyılın ortalarında Süryani kilisesi tam çöktürülürken Bizans'ın doğu sınırlarının Sasani akınları sebebiyle tehlikeye düşmesi Süryani kilisesinin yeniden diriltilmesi fikrini doğurmuştur. Yakub Burd'ono (Bar Addai) adlı bir piskoposun liderliğinde yeniden canlandırılan Süryani kilisesi bu tarihten itibaren Yakubi Kilisesi diye anılmaya başlanmıştır..." (Çelik 2010:176)

⁸ *The Syriac Orthodox Community of Istanbul* adlı çalışmada, 14.000 ile 23.000 arasında gösterilen sayının 10.000 ile 12.000'inin İstanbul'da, kalanların ise Güney Doğu Anadolu Bölgesinde yaşadığı dile getirilmektedir. Aynı çalışmada Christoph Giesel'e atfı yapılarak 2000 ile 3000 Süryani'nin hala Tur Abdin bölgesinde ve 12000 ile 18000 arasında Süryani'nin de İstanbul'da yaşadığı dile getirilmektedir. (Bkz. Scholtens 2017: 4) Ayrıca günümüzde Süryanilerin Türkiye'deki nüfusunun 18.000 olduğu ve bu sayının yaklaşık 15.000'inin İstanbul'da, 3000'inin de Mardin ve Midyat bölgesinde yaşadığı da belirtilmektedir. (Çelik 2010:177)

Nasturiler) için ise "*Diyofizit*"⁹ tabiri kullanmak gelenek haline gelmiştir (Sertoğlu 1974:67; Albayrak, 1997:68, 97; Adam-Katar, 1999:169-170; Atiya, 2005:237. Ayrıca bkz. Scholtens, 2017:20).

Batı ve Doğu Süryanileri şeklinde bölünmenin¹⁰ ardından Katolik ve Protestan Kiliselerinin etkisiyle Süryaniler arasında tarihî süreçte başka bölünmeler de gerçekleşmiştir. Buna göre Halep Başpiskoposu Mihael Carve'nin (Michel Jaroue) önderliğini yaptığı bir grup, 1782 yılında Papalığa bağlanarak "*Süryani Katolik*" ismi ile bir Patriklik Merkezi kurmuş ve 1845'te resmî olarak tanınan Süryani Katolik Patrikliği'nin ana merkezi Beyrut olmuştur. 1852 yılında ise "*Süryani Protestanlığı*" adı altında bir bölünme yaşanmıştır. Süryani Katoliklerin günümüzde Türkiye'de, İstanbul'da yaklaşık iki bin kişilik bir cemaat halinde varlıklarını sürdürdükleri ve merkezlerinin ise Mardin'deki "*Meryem Ana Kilisesi*" olduğu dile getirilmektedir. Süryani Katoliklerinin İstanbul'da bir Patrik vekilliği olup bu görev; Mardin doğumlu, İskandinavya ve Orta Avrupa Süryanilerinin ruhani lideri Yusuf Sağ tarafından ifa edilmektedir. Süryani Protestanların ruhani liderlik görevini ise Cercis Hedaye yürütmektedir (Günel,

⁹ Ortadoğu'nun Asya bölgesindeki manastır düzeninin, Yakubi veya Nasturi, Doğu Süryani, monofizit veya diyofizit şeklinde sınıflandırılabilen bir anlayışa sahip olmadığı dile getirilmektedir. Hatta bu anlayışın, V. yüzyıllarda II. Babay'ın Patrik ünvanını alması ve Antakya ile kopuşun resmi olarak gerçekleşmesi neticesinde ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca "*Nestoryanizm, tek tarihsel kişilik-iki varlık-iki tabiat; Diyofizitizm, tek tarihsel kişilik-tek varlık-iki tabiat ve Monofizitizm: tek tarihsel kişilik-tek varlık-tek tabiat*" şeklinde formüle edilerek Nestoryanizm'in bir uçta; Monofizitizm'in diğer uçta ve Diyofizitizm'in ise bunların arasında yer aldığı vurgulanmaktadır.(Bkz. Atiya 2005:207; Çoban 2013:20)

¹⁰ Yakup Bilge, Süryaniler arasındaki bölünmede Kalkedon/Kadıköy Konsilini esas alarak Süryanileri, Kalkedoncu ve Kalkedoncu Olmayan (Doğu'nun Ortodoks Kiliseleri) şeklinde sınıflandırmaktadır. Buna göre Süryani Ortodokslar ve Nasturiler, Kalkedoncu Olmayan; Keldani, Süryani Katolik, Melkitler ise Kalkedoncu olarak kabul edilmektedir. Maruniler de önce Kalkedoncu olmayan Kiliseler sınıflandırmasında yer alırken XII. Yüzyılda Roma'ya bağlanması ile Kalkedoncular grubunda değerlendirilmişlerdir. (Bkz. Bilge 1996:73-77)

1970:35-36; Sertoğlu, 1974:74; Çelik, 1996:23-38; Albayrak, 1997:95; Yeşil, 2002: 51-52; Aydın, 2005:723-725; Küçük, 2015:119, 122, 144; Jacob:2018).

Süryaniler arasında meydana gelen çok sayıda bölünme ile birlikte Doğu Süryanileri adı ile zikredilen Nasturiler içerisinde de bölünmeler olmuş ve Nasturilerden bir grup, Katolik Kilisesi'ne bağlanmayı tercih etmişlerdir. Böylece "*Keldani*¹¹ *Kilisesi*" adı altında bir kilise kurulmuş ve Keldanilik, Papalığın 1552/1553¹² yılından itibaren Nasturilikten ayrılıp Katolikliği kabul eden Nasturiler için kullandığı bir isim haline gelmiştir. Aramilerin bir kolu ve adını Kalde bölgesinden alan bir topluluk olan Keldaniler, hem Nasturi dili ve ibadet şeklini korumuş hem de Papa'ya bağlı olarak Katolik Kilisesi'nin yetkisini ve iradesini kabul etmiştir.¹³ Bu durum onların, "*Papa'nın otoritesini kabul eden Nasturiler*" olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Çünkü Keldaniler, tamamıyla "*Katolik*

¹¹ Keldani adının, Pers topraklarında yaşayan ve İsa'ya inananlar için kullanıldığı ileri sürülmektedir.(Bkz. Molitor 2004:10) Hıristiyan Kutsal Kitabındaki doğru ifadesi ile "*Kasdim*"den geldiği söylenen Kalde isminin, Hz. İbrahim'in kardeşi Nahor'un oğullarından biri olan Kesed'den türeyen bir topluluğu ifade ettiği dile getirilmektedir. Ayrıca Keldani kelimesinin "*Kalde*" kelimesinden türediği ileri sürülmekle birlikte Keldanilerin, bir Arap kavmi olduğu, Babil'in eski yerleşik halkı veya Güney Babilonya'daki bir halk olduğu gibi çeşitli iddialar da bulunmaktadır.(Bu görüşler ve Kalde kelimesinin anlamı hakkında geniş bilgi için bkz. Albayrak 1997:28-31; Albayrak 2001:108-110)

¹² Keldanilerin bölünmesi hususunda Albayrak, "*Kaldeli anlamına gelen Keldani terimi, Roma'ya yeni bağlanan Kıbrıs Nasturilerini asıl Nasturilerden ayırmak için ilk kez 1445'te, Papa IV. Eugenius (Evgin) tarafından kullanıldı...*" demektedir.(Albayrak 1997:94) Ancak Albayrak, Keldanilerin Katolikliği kabul ederek Roma'ya bağlanmalarının çok daha sonraları olduğunun altını da çizerek şöyle söylemektedir:

"...1552'de seçilen yeni patrik VII. (VIII. [?]) Şimon (Şemun) Bar-Mama'yı tanımayan bazı Nestûrîler patrik olarak Yuhanna Sulaka'yı seçmişler, Roma'ya giden Sulaka Katolikliği kabul etmiş ve 20 Şubat 1553'te Papa III. Julius tarafından VIII. Şimon adıyla patrik ilân edilmiş, böylece Keldânî Katolik kilisesi resmen kurulmuştur....". Bir başka kaynakta ise "*Keldaniler orijinal tarihi bir grup değildir. Roma Katolik Kilisesi'nin ilkelerini benimseyen bu grup, 1681 yılında Nasturi Kilisesi'nden ayrılmış ve Keldani kilisesi adıyla yeni bir Kilise kurarak...*" denilmektedir.(Bkz. Albayrak 2005:209; Adam-Katar 1999:170)

¹³ Keldaniler ile birlikte Melkitler, Maruniler, Süryani Katolikler, Kıpti Katolikler, Habeş Katolikleri gibi bazı Hıristiyan gruplar "*Uniat(e) Kiliseler*" sınıfına dahil edilmektedir. *Uniat(e) Kiliseler*, Doğu'da yer alıp Roma ile birleşen ve kendi geleneklerini korumakla birlikte papanın otoritesini kabul eden kiliselere verilen isimdir.(Bkz. Harman 2002a: 58; Harman 2002b:190)

Kilisesi'" kimliğine bürünememiş yarı Katolik yarı Nasturi bir Kilise suretinde varlığını sürdürmüştür (Jacob, 1988:33-34; Albayrak, 2001:111-112; Albayrak, 2005:207; Yeşil, 2002:48; Dalyan, 2009:4; Fortacı, 2018:95).

Keldani Patrikliğinin merkezi, Diyarbakır olmuş ve bu merkezîlik, 1828 yılına kadar (belli dönemlerde) devam etmiştir. Merkez, 1830'da Musul'a ve 1947'de de Bağdat'a taşınmıştır. Ayrıca Keldani Patrikliği'nin, 1830 yılından itibaren resmi olarak "*Babil Patrikliği*" olarak devam ettiği dile getirilmektedir. Irak, Suriye, İran, Mısır, Amerika ve Gürcistan gibi ülkelerde de yaşayan Keldanilerin Türkiye'deki sayısının, bir dönem 4000-5000 civarında iken günümüzde bu sayının yaklaşık beş yüz ile bin arasında¹⁴ olduğu ve büyük bir bölümünün Mardin, Hakkâri, Bitlis, Şırnak, Siirt, Diyarbakır, Van, İstanbul gibi illerde yaşadığı ifade edilmektedir (Albayrak, 1997:78, 97, 107, 118, 135, 219, 231; Albayrak, 2001:116; Yeşil, 2002:48-50; Albayrak, 2005:207-209; Öz, 2014:31; Küçük, 2015: 142-143).

Nasturiler arasında yaşanan bölünme neticesinde ortaya çıkan Keldaniler ile birlikte Süryaniler arasında başka bölünmeler de gerçekleşmiştir. Çünkü Süryaniler arasında Bizans İmparatorluğu'na bağlı kalmakla birlikte Bizans İmparatoru'nun baskıcı tutum ve uygulamalarından korkarak Kadıköy Konsili'nin kararlarını benimseyenler olmuştur.¹⁵ Bunlar, ibadetlerinde/ayinlerinde Arapça'yı kullanmalarından dolayı "*Arap Hıristiyanlar*" olarak da isimlendirilen "*Melkitler*"dir. Melkaiyye, Malkaye, Melkoye, Meli(e)kiyye ve Melkaniyye gibi adlarla da zikredilen Melkitler, Bizans İmparatoru'na bağlı kalmaları nedeniyle "*Kralcı*" veya "*Kralın Yandaşlar/İmparatorun taraftarları*" manasına gelen bir

¹⁴ Farklı rakamlar da zikredilebilmektedir.(Bkz. Yakan 2002:18. Ayrıca bkz. Göyünc 1969: 102-103)

¹⁵ Melkitlerin; hem İsa'nın insanî tabiatını ön plânda tutan ve uluhiyetin daha sonra onun bedeninde tecelli ettiğini ileri süren Nasturîlerden hem de ilâhî tabiatı esas alarak İsa'nın insanî boyutunu gözardı eden monofizitlerden farklı düşünceye sahip oldukları dile getirilmektedir.(Bkz. Sinanoğlu 2004:84)

lakap olarak “*Melki*” adı ile anılmıştır. Ancak bu ismin daha sonra “*Melkit*” haline dönüştüğü dile getirilmektedir (Jacob,1988:38; Sinanoğlu, 2004:84; Aydın, 2005: 485-486; Seyfeli, 2005:65; Küçük, 2015:157; Küçük, 2015:143; Jacob, 2018; Süryani Tarihinde Bölünmeler 2018)

“*Kadıköy Konsilini destekleyen Bizans imparatorunun taraftarları*” olarak da tanımlanan Melkitlerin; Türkiye’de, özellikle Antakya, Tarsus ve Mersin civarlarında cemaat olarak varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. Ancak Rumların ibadet yöntemlerini kullanmaları¹⁶ sebebiyle “*Rum (Katolik) Kilisesi*” olarak da isimlendirilebilen Melkitler arasında da bölünmeler olmuştur. Bunlardan en önemlisi, Lübnan’daki Mor Marun Manastırı rahiplerinin, Melkit Patriği Maksimus’un savunduğu görüşü kabul etmeyerek “*Maroni(t) Patrikliği*” adıyla bir patriklik kurması ile ortaya çıkan bölünmedir. Maruni adının kaynağı ile ilgili iki farklı rivayet vardır. Bunlardan birincisinin, IV.-V. Yüzyıllar arasında yaşadığı tahmin edilen Marun¹⁷ (Maron) isimli bir din adamından kaynaklanmış; diğerinin de Mar Marun Manastırı’na atfen verilmiş olabileceğidir. Nüfusları yaklaşık 1,5 milyon civarında olan Maruniler, günümüzde Lübnan başta olmak üzere dünyanın birçok yöresinde varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu gruplardan başka farklı Süryani gruplar da oluşmuştur (Jacob, 1988:36, 38; Bilge, 1996:75-77; Taşpınar, 2003:72; Sinanoğlu, 2004:84; Seyfeli, 2005:66; Aydın, 2005: 485; Işık, 2005:203; Sarı, 2011:95-98; Küçük, 2015:143; Jacob, 2018; Süryani Tarihinde Bölünmeler 2018).

¹⁶ Melkitlerin kendilerine ait Bizans Ayinlerini, tahmini olarak XIII. yüzyıldan sonra uyguladıkları belirtilmektedir (Sinanoğlu, 2004:84).

¹⁷ Maruni adının, VII. yüzyılın başlarında yaşadığına inanılan “*Maruni kilisesinin gerçek havarisi ve Maruniliğin ulusal ve dinsel planda kurucusu*” olarak lanse edilen Aziz Yuhanna Maron’a (Saint Jean Maron) dayandırıldığı bilgisi de verilmekte ancak bu bilginin doğruluğunun tartışmalı olduğuna dikkat çekilmektedir.(Bkz. Atiya 2005:423; Taşpınar 2003:72)

3. TÜRKİYE'NİN ÖNEMLİ TURİSTİK DİNİ MEKÂNLARI: "SÜRYANİ DİNİ MERKEZLERİ"

Hıristiyanlığın resmi bir din olarak geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla, Hıristiyanlıkta bazı dini merkezler ön plana çıkmaya başlamıştır. İstanbul, Kudüs, Antakya, İskenderiye ve Roma şehirlerini ihtiva eden bu merkezler, 451 Kadıköy Konseyi'ne kadar dinî (Hıristiyanlık) işlerin ortak hareketle yönetildiği merkezler olmuştur. Kadıköy Konsili'nden sonra ortak hareket anlayışı bozulmuş ve bölünmeler meydana gelmiştir. Bölünmeler neticesinde Süryaniler de bu merkezlerden 325 İznik Konsili'nde Patriklik seviyesine yükseltilen Antakya Patrikliğine tabi olmuşlardır (Bkz. Akyüz, 1999:43; Eroğlu, 2000: 310-324; Harman, 2002b:192-195; Adam-Katar, 1999:160-161, 165; Ocakçı, 2010:21-22).

Tarihî süreçte en önemli Patriklik merkezleri arasında yer alan ve "Ana Kilise" şeklinde de tabir edilen "Antakya Patrikliği"nin, 37-38 yıllarında Antakya'nın ilk Patriği sayılan ve yedi yıl görev yaptığı belirtilen Havari Petrus tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. 518 yılına kadar Antakya'da kalan Patriklik merkezi, bu tarihten sonra siyasi anlamda değişkenlik göstermiş ve Urfa, Malatya, Diyarbakır gibi şehirlere taşınmıştır. 1293 yılında ise resmî anlamda patriklik merkezi, Patrik Mor İğnatiyos Yusuf Bar Vahip tarafından Mardin'deki "Deyrül Zafaran Manastırı" yapılmıştır. Manastır, 1932 yılına kadar Patriklik Merkezi olarak kalmış, merkez 1932 yılında Humus'a (Suriye) ve 1959 yılında da Şam'a taşınmıştır. Günümüzde de Şam Süryani Patrikliği, Antakya Kilisesi ile olan tarihi bağını korumaya yönelik "Antakya ve Bütün (Tüm) Doğu Patriği/Süryani Kilisesi Genel Patriği" adı ile faaliyet göstermektedir (Bkz. Parry 1895:V-VII; Yeşil, 2002:97; Özcoşar, 2006:55-57; Türkoğlu, 2006:23; Çelik, 2010:177; Ocakçı, 2010: 10, 22, 33; Durak, 2011:31-32; Zafer, 2012:21; Dilek, 2013:1, 49; Küçük, 2015:141).

Süryaniler, Türkiye’de, Mardin-Diyarbakır Metropolitliği¹⁸, “*Köleler/Kullar Dağı, Tanrı Hizmetkârları Dağı*” anlamına gelen Tur-Abdin Metropolitliği¹⁹, İstanbul Metropolitliği ve Patrik Vekilliği ile Adıyaman ve Çevre İller Metropolitliği ve Patrik Vekilliği olmak üzere dört metropolitlik ile iki patrik vekilliğine sahiptir. Süryani Kadim Cemaati’nin Türkiye Metropoliti olarak da Mardin doğumlu İstanbul Metropoliti Mor Filüksinos²⁰ Yusuf Çetin görev yapmaktadır. Turabdin (merkezi Midyat) Metropoliti ise Samuel Aktaş’tır. Süryanilerin merkezi/beşiği olarak değerlendirilen Mardin ve Diyarbakır Metropoliti olarak da Süryani Kadim Cemaati ile Ruhani Kurul vasıtası ve dünyadaki Hıristiyan ruhani liderlerin onayı ile atanan Nuri Saliba Özmen hizmet etmektedir. 2006 yılından önce İstanbul metropolitliğine bağlı olan Adıyaman Metropolitliğini ise Deyrulzafaran Manastırı’nda 10 Aralık’ta düzenlenen törenle Adıyaman Mor Pavlus Kilisesi’nde görevli din adamı Melki Ürek yürütmektedir (Özmen, 2006:161-163,183; Küçük, 2008:18-20; Çelik, 2010:177; Albayrak, 2011:622; Durak, 2011:32-33; Dilek, 2013: 2, 115-116; Küçük, 2015:140-141; Scholtens, 2017:4; Oxfordlu Başrahip Süryani Metropoliti Oldu 2018; Türkiye’de 4.Süryani Metropoliti 2018).

¹⁸ Kelime olarak “*Episkoposların başı*” anlamına gelen Metropolit (Mitran); Hıristiyanlarca bir bölgede, büyük şehirlerde oturan ve söz sahibi olan piskopos için kullanılan terimdir. Ayrıca Süryanilerde “*Mor*” kavramının aziz anlamında kullanılmakla birlikte Metropolitler için bir saygı unvanı olarak kullanıldığına da dikkat çekilmektedir. (Yalduz 2003:258; Durak 2011:272-273. Ayrıca Metropolit seçimi ve yetkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Durak 2011:273-276)

¹⁹ “*İnananların Ülkesi/Dağı*” veya “*Tapınanlar Dağı*” şeklinde bilindiğine de dikkat çekilen Turabdin, Midyat merkezli olarak kuzeyde Hasankeyf, Kuzeydoğuda Siirt, Doğuda Cizre, Güneyde Nusaybin, Batıda Mardin ve Kuzeybatıda Savur’dan oluşmaktadır. Bu bölge coğrafi olarak ise Midyat, Hasankeyf, İdil, Savur, Ömerli ve Nusaybin’in büyük bir bölümünü ihtiva etmektedir.(Atiya 2005:260; Özmen 2006:161; Tonguç 2006; Courtois 2012) Ayrıca “*Turabdin Patrikliği*” bünyesinde yer alan önemli piskoposluk merkezlerinden biri de *Mor Kiryakos/Kuryakos Manastırı*’dır. Manastır, Batman’ın Beşiri İlçesi, Ayrancı Köyü’nde yer almaktadır. Manastır, Süryani Kilise takvimine göre 15 Temmuz’da “*Mor Kuryakos ve annesi Yulit*” günü olarak kutlanan Mor Kuryakos’a ithaf edilmektedir. Siyah bazalt taşlarından yapılmış olmasından dolayı “*Kara Manastır*” adı ile de bilinen manastır, günümüzde tahrip olmuş durumdadır (Küçük 2015:437-438. Aynı isimle Mardin’de de bir kilise vardır. Bu kilise hakkında geniş bilgi için bkz. Keser 2002:71-73).

²⁰ Filüksinos: “*Fakirlerin Koruyucusu*” anlamına gelmektedir.(Durak 2011:33)

Tarihi süreçte, Türkiye'de, Süryanilere ait Patriklik/Metropolitlik merkezi olarak bazı kiliseler veya manastırlar kullanılmıştır. Söz konusu dinî merkezlere ev sahipliği yapan bu kiliseler veya manastırlar, inanç turizmi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu noktada Türkiye'de özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde birçok dinî merkeze ev sahipliği yapması bakımından Süryanilerin, inanç turizmi için önemli bir topluluk olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu başlık altında da Süryanilerce dinî merkez olarak kullanılan mekânların mimarî yapısından ziyade tarihî önemi ve konumu ele alınarak inanç turizmindeki yerine farklı bir yaklaşımla temas edilmiştir.²¹ Çünkü söz konusu dini merkezlerin, inanç turizminde pazarlanması hususunda tarihteki rollerinin ön plânda tutulması mekânları daha cazip hale getirecektir. Dolayısıyla bu makale, turistik mekân olarak ziyaret edilen Süryanilere ait önemli dini merkezlere ev sahipliği yapmış dinî mekânları özellikle tarihsel bağlamda tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Ayrıca çalışmada konuyu sınırlandırmak adına tüm patriklik merkezleri ele alınmamış bazılarını sadece atıf yapılmış, bazıları da dipnotta kısaca açıklama mahiyetinde konu edilmiş ve söz konusu dinî mekânlar mimarî açıdan ise yüzeysel olarak değerlendirilmiştir.

3.1. Kırklar Kilisesi

Metropolitlik merkezi olan Kırklar Kilisesi veya Mor Behnam ve Kızkardeşi Saro Kilisesi, tarihte, İstanbul Metropolitliği dışında Türkiye'deki bütün Süryanilerin metropolitliği olarak Şam Patrikliğine bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Hatta Deyrul Zafaran Manastırının, Patriklik Merkezi olduğu dönemlerde yönetimin idare edildiği bir merkez olarak hizmet verdiği dile getirilmektedir. Dolayısıyla "*Patriğin evi*" şeklinde de tasvir edilen Kırklar Kilisesi'nin, dinî merkez olma özelliği ile birlikte Mardin'deki Hıristiyan topluluğun idarî merkezi olarak da

²¹ Burada Süryani tabiri içerisinde Nasturilere ve Keldanilere ait dini mekânlar da söz konusu edilmiştir.

kullanıldığına dikkat çekilmektedir (Parry, 1895:59-60; Keser, 2002:82; Özcoşar, 2006: 56; Özmen, 2006:191-192; Küçük, 2008:47-48).

Mardin'in merkezinde, Şar Mahallesi'nde yer alan Kilisenin, V. veya VI. Yüzyıl'da yapıldığı ileri sürülmektedir. Günümüzde "*Şehidiye Cami*" adı ile camiye çevrilen ve müftülük binası olarak kullanılan yapı, "*Mor Behnam Kilisesi*" adıyla da bilinmektedir. Bu kilisenin, M.S. 1170'de, Süryanilerce şehit edildiği kabul edilen kırk Süryani'nin kemiklerinin kiliseye nakledilmesi sebebiyle "*Kırk Şehitler Kilisesi*" adını aldığı rivayet edilmektedir.²² Zaten yapının içerisinde, Hıristiyanlarca kırk şehidin ve Mor Behnam ile kız kardeşi Saro'nun Hıristiyanlarca şehit edilme olayını anlatan yaklaşık üç metre eninde, iki metre boyunda büyük bir tablonun yer aldığından bahsedilmektedir (Küçük, 2008:47; Küçük, 2015:347; Mor Behnam (Kırklar) Kilisesi 2018).

Mardin'deki patrik ile metropolitlerin ilk dönemlerde Kırklar Kilisesi'ndeki (avludaki) odalarda ikamet ettiği, ancak daha sonra Patrik II. Yakup zamanında metropolitlik odasının üzerine yeni bir patriklik merkezi inşa edildiği rivayet edilmektedir. Böylece kilisenin, 1923 tarihinden sonra Mardin'e gelen Süryani Patrikliğinin, ruhanî ve idarî işlerinin görüldüğü merkez haline geldiği, ancak 1932 yılında Patrik III. İlyas Şakir'in Hindistan'daki Süryanileri ziyareti sırasında vefatı ve Humus Metropolitleri Iraklı Efram (Afram) Barsavm'ın patrik atanması ile Patriklik Merkezi'nin Humus'a (Suriye) taşındığı dile getirilmektedir (Küçük, 2008: 47-48; Küçük, 2015:348).

Kilisenin girişi, ana avlunun uzantısı olan bir eyvan ile sağlanmaktadır. Kilisenin naosu ise sonradan eklenen kuzey ve güney nefler ile birlikte beş neften oluşmaktadır. Kilisenin perdelerinin ise binbeşyüz yıllık kök boyaları ile işlendiğine dikkat çekilmektedir. Çeşitli ikonalara sahip kilise, farklı yapıların da

²² Rivayetler için bkz. Keser 2002:84-85; Düş 2018.

ortak olduğu geniş bir avluya sahiptir. Ayrıca 1925 tarihli süslü divanhanesi ve çan kulesi olan kilisenin güneydoğusunda sağlam küçük bir kilise bulunmaktadır. "Okul Kilisesi" olarak da isimlendirilen bu yapı, 1799 yılında hizmet vermeye başlamıştır. Burada ilk orta ve lise olmak üzere üç bölümde hizmet verilmiş ve Süryanice, Arapça, Türkçe ve İngilizce dilleri ile birlikte tüm dersler okutulmuştur. Ancak okul, 1919 yılında Mor Mihail Kilisesi'nin ilkokuluna taşınmış, ardından tekrar Kırklar Kilisesi'ne getirilmiştir. 1928 yılında ise Metropolit Mor İvennis Hanna Gandor tarafından kapatılmıştır (Keser, 2002:82-85; Küçük, 2008:48-49; Küçük, 2015:348).

3.2. Koçanis (Konak) Kilisesi

Nasturi dinî liderlerin yaşamını sürdürdüğü ve faaliyetlerini yürüttüğü bir mekân olan Koçanis (Konak) Kilisesi, Hakkâri'nin İl merkezindeki Konak Köyü'ndedir. Bu köyün, Diyarbakır metropoliti XIII. Mar Şamun Denha'nın önderliğinde Patriklik Merkezi olarak faaliyet gösterdiği dile getirilmektedir. Hatta 1660'lı yıllardan 1915'li yıllara kadar Nasturiler için hem dinî hem de yönetim ve idare merkezi olarak kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Böylece Koçanis Kilisesi'nin yaklaşık üç yüz yıllık bir süre zarfında "Nasturi Patrikhane Merkezi" olarak tarihte önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Bkz. Arvas, 2010:16-27,38,103; Turgut, 2014; Özipek, 2016:34-35).

Doğal kayalık bir platform üzerinde yer alan kilise, doğu-batı yönünde kesme taşlarla ve dikdörtgen plânlı olarak yapılmıştır. Güney cepheden girişi olan kilise, doğrudan dıştan bağlantılı ana mekân ile ana mekândan sivri kemer açıklıklı iki kapı ile geçişi olan sunağın bulunduğu kısım olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kısmen yıkılmış olan kilisenin batıdaki alanı, düzgün kesme taşlı sivri kemerlerle üçe bölünmüş durumdadır. Kilisenin güney cephesinde, iki renkli taşlarla sivri kemerli girinti içerisine açılan kapı ile güneş saatleri, kitabe ve süslemeler bulunmaktadır. Kilisenin ön yüzündeki süslemelerde ise üçlü haç

motifi, çatıya yakın üst kesimlerde ise sekiz satırlık (Nasturice) bir kitabe ile dairesel şekilde iki güneş saati olduğu belirtilmektedir (Kaya, 2010:310-311; Top, 2010:210. Ayrıca bkz. Özipek, 2016:35-38).

Kilisenin Bema bölümü kuzey-güney doğrultuda ortadan duvarlara oturan sivri bir kemerle iki kısma ayrılmış ve üzerleri kubbe ile örtülü dikdörtgen plânlı bir yapıya sahiptir. Üzeri düz toprak dam örtülü kilisenin kuzey tarafındaki ek bölüm ise beşik tonozlu olup buradan üstteki havalandırmaya giriş yapılabilir. Ayrıca bema bölümünün hem içten hem de dıştan dolanan ve batı tarafta iki yönden içe doğru dönerek kesilen bir havalandırma boşluğu yer almaktadır (Kaya, 2010:311; Top, 2010:211-212; Top, 2018).

3.3. Mar/Mor Petyun Kilisesi

Mar/Mor Petyun Kilisesi, mimarî açıdan Türkiye'nin hatta dünyanın en güzel on kilisesi içerisinde yer almaktadır. 1681 yılından sonra 147 yıl "*Amid Keldani Patrikliği*" olarak hizmet vermiş olan kilise, Diyarbakır Sur İlçesi'nde (Özdemir Mahallesi, Yeni Kapı Caddesi, Şeftali Sokağı) yer almaktadır. Kapısı üzerinde, 1834 tarihli bir kitabesi olan²³ kilisenin yapım tarihi bilinmemektedir. Günümüzde Keldanilerin kullandığı ve "*Keldani Kilisesi*" adıyla zikredilen mekân, enine dikdörtgen plânlı, sivri kemerlerle bölünmüş üç neften²⁴ ve beş apsisten oluşmaktadır. Bu yapının doğu tarafında, Ortadoğu'nun en büyük Ermeni kilisesi olduğu ileri sürülen *Surp Giragos Ermeni Kilisesi* yer almaktadır (Akyüz, 1999:29; Diyarbakır Kiliseleri 2004; Tarihi Mar Petyun Keldani Kilisesi Açıldı 2011; Diyarbakır Sur İlçesi Gezi Rehberi 2012:44, 46-47; Diyarbakır Kültür Envanteri t.y.:120, 130; Öz, 2014:9, 31, 33; Küçük, 2015:351).

²³ Kitabedeki tarihin, onarım tarihi olduğu düşünülmektedir.

²⁴ Diyarbakır kültür envanterinde ise dört nefli olduğu yazmaktadır.(Bkz. Diyarbakır Kültür Envanteri t.y.: 130)

Tarihî süreçte birkaç kez onarım gören kilise, bazalt taştan ve dikkörtgen plânda inşa edilmiştir. Tavanı ahşap kirişli olan kilise, bir lojman ile üç avluya sahiptir. Düzgün olmayan, "U" şeklinde bir düzenlemesi bulunan avlunun doğusunda "L" plânlı kilisenin müstemilat binası vardır. Çan kulesi ise kilisenin doğu tarafında yer alıp kare kaide üzerine oturan sütunlardan meydana gelmektedir. Kilisenin süslemesinde, Diyarbakır'a has bir özellik olarak kireç harcının kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Kilise, kuzey yönünde, üzerinde karşılıklı iki aslan kabartması olan basık kemerli ve eyvanlara geçişi sağlayan bir giriş kapısına sahiptir. Kuzeydeki eyvanın batısında dar uzun bir koridorla kilisenin ana mekânına geçilmektedir. Kilisenin doğu yönünde üzeri tonozlu beş apsis yer almaktadır. Ana apsiste ise ahşap bir mihrap bulunmaktadır. Güneydeki duvarda, çok sayıda pencere ve basık kemerli ahşap kanatlı bir kapı; Batı tarafındaki duvarda ise nişler ve pencereler yer almaktadır (Diyarbakır Kültür Envanteri t.y.: 130; Diyarbakır Sur İlçesi Gezi Rehberi, 2012:46-47. Yapı hakkında geniş bilgi için bkz. Öz 2014:32-64).

3.4. Mardin Müzesi

Müze, Mardin il merkezinde Şar Mahallesi, Cumhuriyet Meydanı'nda, Patrik Antuan Semheri tarafından 1860 yılında yaptırılan Meryem Ana Kilisesi'nin yanında bulunmaktadır. Müze, Antakya Patriği İgnatios Benham Banni tarafından 1895'de yapılmış olup geçmişte "*Süryani Katolik Patrikhanesi*" olarak kullanılmıştır. Bu patrikhane, günümüzde "*Mardin Müzesi*" adı ile kullanımdadır. Eski Patrikhane binasının bir kısmı, 1914-1915 yıllarında yıkılmış ve 1958 yılında, günümüzdeki halini almıştır (Küçük, 2015:353; Erdoğan, 2017).

Müze, tarihî süreçte dinî yapı olmakla birlikte askeriye, sağlık binası ve karakol gibi çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Yapı, daha sonra Kültür Bakanlığınca, Süryani Katolik Vakfı'ndan satın alınıp restore edilerek 2000 yılında müze olarak faaliyete geçirilmiştir. Müze, Kasım ile Mart ayları arasında saat 08.00-17.00,

diğer aylarda ise 08.30-17.30 saatleri arasında ziyaret edilebilmektedir (Mardin Müzesi, 2016; Erdoğan, 2017; Mardin Müzesi Tarihçesi, 2018).

“*Geleneksel Mardin Evi*” mimarisinin karakteristik özelliğine sahip olan Müze, sarımtırak renkli kalker taşından yapılmış olup çift girişlidir. “U” plânlı yapı; hem iç ve dıştaki tonoz, kemer ve sütun başlıklarındaki taş süslemeleri hem de koleksiyonunda barındırdığı eserleri ile *Türkiye’nin en önemli müzeleri* arasında sınıflandırılabilir. Yapıda, “*çapraz tonoz, yuvarlak beşik tonoz, sivri beşik tonoz ve aynalı çapraz tonoz*” gibi çeşitli tonoz örnekleri kullanılmıştır. Üç katlı müzenin birinci katında, idari bölümler ile birlikte konferans salonu, laboratuvar (“*müze bünyesinde kurulan ilk ve tek Analiz Laboratuvarı*”) ve yemekhane gibi yapılar yer almaktadır. İkinci katta ise hem gümüş işçiliğine ait numuneler hem yöresel giysilerin ve malzemelerin sergilendiği etnografya sergi salonu hem de kütüphane²⁵ bulunmaktadır. Üçüncü katta da arkeolojik parçaların bulunduğu salonlar ve “uzman odaları” mevcuttur. Ayrıca bu katta, Nusaybin İlçesi’ndeki Girnevaz Höyük kazılarında ortaya çıkan ve Anadolu Medeniyetleri, Roma, Bizans, Selçuklu hatta Osmanlı dönemlerine ait çeşitli eserlerin sergilendiği belirtilmektedir (Küçük, 2015:353; Mardin Müzesi, 2016; Mardin Müzesi Tarihçesi, 2018).

3.5. Meryem Ana Kilisesi²⁶ (Diyarbakır/Sur)

²⁵ Bu kütüphanenin, ihtisasa yönelik kaynak bulundurma bakımından Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin en büyük kütüphanesi olduğu ileri sürülmektedir.(Bkz. Mardin Müzesi Tarihçesi 2018; Ağırman 2019).

²⁶ Aynı isimle, İstanbul’un Beyoğlu İlçesi’ne bağlı Tarlabası Semt’inde (Karakurum Sokağı) bir kilise vardır. Bu kilise, İstanbul Metropolitliğinin merkezi olup Süryanilerin İstanbul’daki tek kilisesi olduğu ifade edilmektedir.(Yeşil 2002:97; Küçük 2015:351-353) Ayrıca Elazığ/ Harput’ta da Meryem Ana adıyla zikredilen bir kilise olup Meryem Ana’ya adanmış dünyanın en eski Süryani kiliselerinden biri olması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Söz konusu kilisenin, M.S. 1148 yılında üç yıllığına Patriklik Merkezi ve 1264-1266 yıllarında ise patrikliğin bir alt rütbesi olan mafıryanlık merkezi olarak

Diyarbakır'ın Sur İlçesi'nde, Lale Bey Mahallesi'nde²⁷ bulunan Kilisenin, III. Yüzyıllarda kiliseye çevrilmiş bir yapı olduğu tahmin edilmektedir. Ancak tarihin belli dönemlerinde onarımlar geçirdiği belirtilen kilisenin, VII. Yüzyıla ait olduğuna dair görüşler de mevcuttur.(Bkz. Diyarbakır Kültür Envanteri t.y.: 116; Diyarbakır Sur İlçesi Gezi Rehberi, 2012:45).

Bir dönem "*Patriklik Merkezi*" olarak hizmet veren ve günümüzde faal olan Meryem Ana Kilisesi; üç avlu²⁸, divanhane ve çok sayıda odadan oluşmaktadır. Kiliseye girişten ana avluya, oradan da Patrikhane binasına geçilmektedir. Kesme bazalt taşından inşa edilmiş kilisede azizlere ait tablolar ile el işi gümüş kandiller önem arz etmektedir. Çok sayıda kitabesi ile dikkat çeken kilisede, kilise önderlerine ait mezarlar da yer almaktadır. Kilise, ahşap işçiliği, sütun ile sütun başlıkları ve ikonaları açısından da ün yapmış bir yapı kabul edilmektedir. Hatta taş işçiliği yönünden en başarılı çalışmaların Meryem Ana Kilisesi'nde yapılmış olduğuna da dikkat çekilmektedir (Günel, 1970:109-114; Akyüz, 1999: 52-59, 66-68, 78-84; Özcoşar 2006: 56; Diyarbakır Kültür Envanteri t.y.: 116; Diyarbakır Sur İlçesi Gezi Rehberi, 2012: 45-46; Küçük, 2015:355).

Niş içerisinde, sağında ve solunda aslan kabartması bulunan, basık kemerli kapıdan iki gözlü üst örtüsü ahşap revak vasıtasıyla dikdörtgen ana avluya geçiş sağlanmaktadır. Çok sayıda nişlerin mevcut olduğu eyvanı bulunan ana avlunun ortasında da sekizgen bir havuz yer almaktadır. Avlu içerisinde çeşitli odalar

kullanıldığı ileri sürülmektedir.(Geniş bilgi için bkz. Atiya 2005:247-248; Durak 2011:271-272; Tanoğlu 2013:777-788; Dilek 2013:108-111; Küçük 2015:354-355)

²⁷ Diyarbakır Kültür Envanteri'nde, kilisenin, Ali Paşa Mahallesi'nde olduğu belirtilmekte ancak haritalarda Ali Paşa Mahallesi'nde bu isimle herhangi bir kilise görülmemektedir. Ayrıca aynı envanterin 211. sayfasında Lalebey Mahallesi adıyla Meryem Ana Kilisesi Çeşmesi adı altında kilise hakkında aynı bilgiler verilmektedir. Bu sebeple Ali Paşa Mahallesinde zikredilen kilisenin aynı kilise olduğu düşünülmektedir. (Bkz. Diyarbakır Kültür Envanteri t.y.: 116,211) Zaten Meryem Ana Kilisesinin, Ali Paşa Mahallesi ile Lale Bey mahallesinin kesiştiği noktada yer aldığı dile getirilmektedir. (Bkz. SAMER 2017)

²⁸ Diyarbakır Sur İlçesi Gezi Rehberi'nde ise dört avlu olarak zikredilmektedir.(Bkz. Diyarbakır Sur İlçesi Gezi Rehberi 2012:46)

görülmektedir. Avlunun kuzey doğu yönünde, basık kemer açıklıklı ikinci bir kare formlu avlu; kuzeyinde zemin ve bir katı olan kilise müstemilatına ait bir yapı, batısında din adamlarının kaldığı konut ve güneyinde ise kilise ile kiliseye geçişi sağlayan Bizans dönemine ait kapı yer almaktadır. Kilisenin kuzeydoğu köşesinde, giriş, apsis ile vaftizhanesi olan Mor Yakup Şapeli'nin girişi; kuzeye bakan cephesinde ise kare baldaken²⁹ tarzında bir çan kulesi yer almaktadır. Ayrıca tek nefli vaftiz odası ile Azizlerin mezarı da dikkat çekmektedir. Kilisenin içerisine, orijinalliği bozulmamış ahşap bir kapıdan girilmektedir. Kilisenin naosu, tuğladan örülü, ortasında yıldız şekilleri olup tek kubbelidir. Merkezi planlı yapının doğu tarafında, kakma ve kündekari³⁰ şeklinde yapılmış, önünde, kare koro bölümü olan ahşap üçlü bir apsis yer almaktadır (Günel, 1970:109-134; Diyarbakır Sur İlçesi Gezi Rehberi, 2012:45-46; Diyarbakır Kültür Envanteri t.y.: 116, 211; Küçük, 2015: 355)

3.6. Mor Gabriel (Deyru'l-Umur) Manastırı

Mor Gabriel Manastırı, Tur Abdin Metropolitiği'nin merkezi olarak Süryani tarihinde büyük bir öneme sahiptir (Zafer, 2012:28). Kartmin Köyü'ne yakınlığı sebebiyle *Kartmin* ve kurucularının adına izafeten *Mor Ş(a)muel* ve *Mor Şemun Manastırı* adı ile de bilinen *Mor Gabriel (Deyru'l-Umur)*³¹ Manastırı, Mardin'in

²⁹ Kiboryon, Sayeban/Sayapan adıyla da zikredilen Baldaken (Baldakin); hem altar veya mezarın üzerini örten, kolonlar ile taşınan, yapının duvarlarından bağımsız, sundurma biçimli örtü hem de (Bizans Kilise mimarisinde) ana mekânı örten kubbenin köşelerdeki dört duvar payesi üzerine bindirilmiş kemerlerle taşındığı plân tipi olarak tanımlanmaktadır.(Küçük 2015:225)

³⁰ Geometrik şekillerde kesilmiş küçük ahşap parçalarının geçmeli olarak birbiriyle birleştirilmesi tekniğidir.(Geniş bilgi için bkz. AnaBritannica Ansiklopedisi 1989: 182-183)

³¹ "*Deyru'l-Umur*" isminin hem Süryanice "*rahiplerin meskeni, barındıkları yer*" veya "*sakinlerin barındığı mekân*" anlamında "*Umro*"dan hem Hz. Ömer'in adına izafeten "*Deyrel-Ümer*"den geldiği rivayet edilmektedir.(Küçük 2008:61; Uygur 2015:127-128) Hz. Ömer ile ilgili rivayete göre bu olay kısaca şöyle zikredilmektedir:

"634 yılında Rum kumandanı Harkel Urfa'yı işgal eder. Ortodoks episkoposları kovar ve makamlarından uzaklaştırır. Bu sırada Süryani kilisesi büyük bir kriz geçirir. Mor Gabriel ise çareyi İslam ordusunun Mezopotamya'ya girmesinde bulur. İslam ordusunu destekler

Midyat İlçesi'nde bulunmaktadır. Dünyanın en eski faaliyet gösteren manastırlarından olduğu ileri sürülen yapı, Süryaniler için birçok Süryanice öğretmenin yetiştirilmesine vesile olması bakımından önemli bir mekândır. Söz konusu Manastır, 613/5 yılından 1915 yılına kadar belli dönemlerde "Metropolitlik merkezi" olarak faaliyet göstermiştir. Dolayısıyla "Doğu Manastırlarının Güneşi" olarak da tanımlanan Manastırın, Savurlu Mor Samuel (Şumil) ile Kartminli Mor Şemun tarafından 397 yılında yaptırıldığı dile getirilmektedir. Bu noktada Manastır, ilk dönemlerde "Mor Samuel" ve "Mor Şemun" adı ile anılsa da 668 yılından sonra manastırını yöneten metropolit Mor Gabriel'in adı ile anılmıştır (Göyünç, 1969:8-9; Keser, 2002:36; Küçük, 2008:60; Bayburt, 2009:277; Dilek, 2013:129; Toprak, 2014:19-20; Bilge, 2014; Uygur, 2015: 127-128, 134, 137,406; Küçük, 2015:437).

Bölgenin en büyük kütüphanesine sahip olduğu ileri sürülen Mor Gabriel Manastırı, manastır yaşantısını ve geleneğini sürdürübilme noktasında nadir yapılardan olması bakımından Süryaniler için son derece önemli bir yapıdır. Hatta Turabdin Bölgesi'ne ait en eski yazıtın, Mor Gabriel Manastırı'nda olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca Süryanilere göre eğitime katkısı ve zengin kütüphanesi bakımından değerli olan manastır ile ilgili çok sayıda mucizeler³² söz konusudur (Bu mucizeler için bkz. Uygur, 2015:503-510). Bu nedenle de Süryaniler, birçok azizin mezarının, kemiklerinin bulunduğu ve temelinin melekler tarafından atıldığına inanılan manastırın yedi kez ziyaret edilmesinin, Kudüs'teki hac ibadeti ile eşdeğerde kabul edileceğine inanmaktadır. Bu bağlamda onlara göre manastır, "İkinci Kudüs"tür. Dolayısıyla manastır, dünya

ve Mezopotamya'ya girmesine yardım eder. Mor Gabriel Cizre'ye giderek İslam ordusu başkumandanı Hattaboğlu Ömer'i ziyaret eder. Hz. Ömer yapmış olduğu yardımlardan dolayı Mor Gabriel'e mühür ve imzasıyla tasdikli bir ferman verir... Söz konusu bu ferman sayesinde Mor Gabriel manastırını uzun bir süre saldırılardan korunur. Bu itibarla, manastıra İslam Ordusu başkumandanı olan Hz. Ömer'in adına izafeten DEYREL-ÜMER adı verilir...".(Küçük 2008:61)

³² Benzer mucize ve efsaneler Nasturiler için de söz konusudur.(Bkz. Atiya 2005:269-272)

kültür mirasının en değerli yapıtı olarak kabul görmektedir (Mor Gabriel Manastırı, 2007; Küçük, 2008:62; Uygur, 2015:137-138). Ayrıca Manastıra ait dört kademededen (ilk üç kademesi temel eğitim, son kademesi ilahiyat eğitiminin verildiği yüksek okul niteliğinde) oluşan okul da Mor Gabriel Manastırı'na ayrıcalık kazandıran yapıt olarak dikkat çekmektedir (Bilge 2014).

Manastırın içerisindeki ana kilise (Dua evi/Beth Slutho) ile birlikte vaftizhane olarak kullanıldığı düşünülen Theodora Kubbesi, Kartminli Aziz Şemun Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi gibi birkaç kilise, Kütüphane ve birçok Süryani din adamı ve önemli şahsiyetlere ait mezarlar önemli yapılar arasındadır (Mor Gabriel Manastırı, 2007; Küçük, 2008:61-62; Bayburt 2009:277; Bilge, 2014; Uygur, 2015: 84,135-138,406. Söz konusu yapılar hakkında geniş bilgi için bkz. Keser, 2002:39-49).

Manastırın ana kilisesi (Büyük Kilise), dönemin ünlü mimarlarından Theodosiyus ile Theodoros tarafından 397 yılında yapılmaya başlanmış ve 512'de tamamlanmıştır. Kilisenin kuzeybatı köşesinde, 768-769 yıllarında işlenip 777 yılında Teodora Kubbesine bitişik mutfak bölümünde iken daha sonra kiliseye getirildiği belirtilen ve "*Hamur Teknesi*" olarak kullanılan taş dikkat çeken unsurlardandır.(Mor Gabriel manastırı, 2007; Bayburt, 2009:277). Manastırın ana kapısı, taş bir portale sahip olup metaldir. Kilisenin naosu, "*Nefin beşik tonozu ki Tur Abdin'deki en geniş açıklıktır, iki taş kemerle, kemerler aralarındaki kare boşlukların tuğla ve dolguyla doldurulmasıyla oluşturulmuştur*" şeklinde tanımlanan beşik tonozludur. Naosun doğusunda, üç beşik tonozlu mezbaha açılan üç kapı mevcuttur. Apsisteki mozaikler, Bizans türü mozaiklerinin günümüze yansıyan en önemli yapıtlarındandır. Kilisenin çatısında ise iki çan kulesi yer almaktadır (Günel, 1970:253-260; Keser, 2002:37-38; Mor Gabriel Manastırı, 2007; Küçük, 2008:62-63).

3.7. Mor Yakup Kilisesi

Mor Yakup Kilisesi³³, Mardin'in Nusaybin İlçesi'nde yer almaktadır. Kitabe ve süsleme açısından zengin olduğu rivayet edilen kilisenin, 313 yılında inşa edildiği belirtilmektedir. Ayrıca Zeynel Abidin cami ile birlikte Dünya Geçici Miras Listesi'nde yer alan yapının içerisinde Mor Yakub'a ait bir lahit de yer almaktadır (Soyukaya ve Tanhan, 2007:3-7; Uygur, 2015:122; Küçük, 2015:439-440; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019).

Mor Yakub'un adını aldığı kilisenin temelini, kendisinin episkoposluk makamına gelmesi ile birlikte melekler yardımıyla atıldığı rivayet edilmektedir. Tarihi süreçte Katedral konumuna kavuştuğu vurgulanan ve Turabdin Bölgesindeki kiliselerin en eskilerinden biri olarak kabul edilen yapının, taş işçiliği, süsleme sanatı bakımından ayrıcalıklı bir mekân olduğu da iddialar arasındadır (Akyüz, 1998:13-15).

Kesme ve moloz taşlardan inşa edilmiş olan yapının ana mekânının, ana kubbeyi destekleyen yarım kubbeler ile örtülü olduğu dile getirilmektedir. Manastır kilisesinin batı cephesinin yıkıldığı ve sonradan onarıldığına da dikkat çekilmektedir. Hatta kilisenin, farklı tarihlerde gerçekleşen bu onarımlardan birinde yapının üst katına bir metropolitlik binası eklendiği vurgulanmaktadır. Üç neften oluşan ve bazilikal yapıya sahip kilisenin içerisinde yoğun bir süslemenin dikkat çektiği ifade edilmektedir. Ayrıca 325 İznik Konsili'nden sonra Mar Yakup ile öğrencisi (şair) Mar Efram'ın, Nusaybin'e gelerek 326 yılında Nusaybin Okulu'nu açtıkları da dile getirilmektedir. Nusaybin'in ileri seviye bir eğitim merkezi olduğunun göstergesi kabul edilen bu okulun yönetiminin ise otuz sekiz yıllık gibi uzun bir zaman diliminde Mar Efram tarafından yürütüldüğü belirtilmektedir. Dünyanın ilk üniversitelerinden biri olduğu iddia edilen okulun, Nasturilerin dinî merkezi olarak hizmet verdiği, hatta okulun etkisiyle Nusaybin

³³ Mardin'in Midyat ilçesindeki Salah (Barıştepe) köyünde aynı isimle yer alan Manastırın da VIII. yüzyılda Metropolitlik merkezi, XIV.-XIX. Yüzyıllar arasında Patriklik Merkezi olarak kullanıldığı belirtilmektedir.(Bkz. Uygur 2015:121)

için “İlimlerin beşiği, eğitim şehri ve öğretmenlerin annesi” tabirinin kullanıldığına vurgu yapılmaktadır (Koçoğlu, 2006:36-37; Soyukaya ve Tanhan, 2007: 5-7; Küçük, 2008:70; Küçük, 2015:439. Ayrıca okul hususunda geniş bilgi için bkz. Akyüz, 1998:21-32).

3.8. Deyrul Zafaran Manastırı

“Süryanilerin Kudüsü” olarak da tabir edilen Deyrul Zafaran Manastırı, 1056 ile 1166 yılları arasında kesintili ve 1293-1932 yılları arasında ise kesintisiz biçimde “Metropolitlik ve Patriklik Merkezi” olarak faaliyet göstermiştir. Mardin’in merkezinde bulunan, Türkiye’nin en güzel on kilisesi içerisinde yer alan Deyrul Zafaran Manastırı, her türlü idarî işlerin yürütüldüğü, eğitimin verildiği, toplantıların yapıldığı, çeşitli dinî makamların verildiği, hatta ölümü halinde patriğe ait bazı elbise, takı ve kitapların hibe edildiği önemli bir mekân olarak dikkat çekmektedir.³⁴(Bkz. Ocakçı, 2010:37-54; Dilek, 2013:159-170; Uygur, 2015: 65, 69; Türkiye’nin En Güzel 10 Kilisesi, 2007). Hatta Manastır; Süryanilerce Mor Gabriel Manastırı gibi çeşitli mucizelerin gerçekleştiğine inanılan önemli bir dini merkez olarak kabul edilmektedir (Mucizeler için bkz. Uygur, 2015:499-504).

Mardin Metropolitlik merkezi olarak faaliyet gösteren manastırın yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Manastırın, tarihte Güneş Tapınağı ve Romalılar tarafından kale olarak kullanılan bir yapı üzerine inşa edildiği rivayet edilmektedir. *Mor Şeymun* (Mor Evgin’in öğrencisi veya yeğeni, Mor Melke’nin

³⁴ Bölgedeki ilk matbaanın faaliyete geçmesinde de *Deyrul Zafaran Manastırı’nın* büyük bir önemi olduğu ifade edilmektedir. Buna göre Manastır’da patriklik yapan IV. Petrus’un 1876 yılında matbaayı, İngiltere’den Anadolu’ya getirterek 1969 yılına kadar Süryanice, Arapça, Osmanlıca ve Türkçe eserler ile birlikte 1953 yılına kadar “Öz Hikmet” adıyla aylık bir dergi basılmasını sağladığı dile getirilmektedir. Hatta matbaaya ait parçaların bazılarının hem *Deyrul Zafaran* Manastır’nda hem de *Kırklar Kilisesi’nde* sergilendiğine de dikkat çekilmektedir.(Deyrulzafaran Manastırı 2013. Ayrıca Öz hikmet dergisi hakkında bilgi için bkz. Dilmener 2018)

öğrencisi) adı ile de bilinen yapı, Mardin ve Kefertut Metropoliti Hananyo'nun 793'lü yıllarda büyük bir onarım geçirmesini sağlaması sebebiyle bir süre "*Mor Hananyo*" adı³⁵ ile de zikredilmiştir. Hatta Mor Evgin'e atfen bir dönem "*Mor Evgin*" ismi ile de kullanılan manastır, XV. Yüzyıldan sonra "*Deyrul Zafaran/ Dayr'uz-Zaferan*" adı ile ün yapmış ve günümüze kadar bu isimle gelmiştir. Süryani kaynaklarında "*Deyrulkurkmo*" adı ile de eşdeğerde kullanılan Deyrül Zafaran isminin, sarı ve yeşil çiçekleri olan safran bitkisinden geldiği, "*safran manastırı*" anlamının da buradan doğduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca yapının harcında safran bitkisinin kullanıldığı, yapıdaki sarı rengin bu bitkiden geldiği de iddialar arasındadır (Keser, 2002:25-28; Ayduşlu, 2005:66; Bayburt, 2009:276; Ocakçı, 2010:24-26, 34).

Manastıra giriş, 1996 yılında yapılmış dış avluya açılan tek giriş kapısından sağlanmaktadır. Çevresi duvarlarla çevrili ve kale görünümlü manastırın dış avlusunun doğusunda revak ve kuzeyinde manastır yapısının asıl giriş kapısı yer almaktadır. Manastırın dört çevresinde eyvanlar ve ortasında ise geniş ve eski iki sarnıç bulunmaktadır. Kuzey tarafında, Süryanilere ait mezarlık bulunmaktadır. Dış avlu, bir kapı ile etrafı eyvanlarla çevrili iç avludan ayrılmış durumdadır. İç avlusu dikdörtgen şeklinde olan manastırın, patrik, metropolit ve rahiplerin odasının bulunduğu güney kısmı üç katlıdır. Diğer cepheleri iki katlı olan Manastırın her cephesinde ise beş birimli ve üstü teras olarak kullanılan revaklar yer almaktadır. Manastırın içerisinde dar bir koridor ve sivri kemer içine yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli ve üzerinde Süryanice dua ve şükür etmek gerektiğini ihtiva eden yazısı olan bir kapı dikkat çekmektedir. Manastırın avlusu, yüksek duvarlarla çevrili olup dikdörtgen biçimindedir. Şemsiler tarafından inşa edildiğine inanılan avlunun altındaki salonun ise manastırın en

³⁵ Deyrul Zafaran Manastırının, içerisinde var olduğuna inanılan on iki bin azizin kemiklerinden dolayı "*On İki Bin Aziz Manastırı, Mor Şleymun ve On İki Bin Aziz Manastırı, Mor Evgin ve On İki Bin Aziz Manastırı*" olarak isimlendirildiğine de dikkat çekilmektedir.(Bkz. Atiya 2005:260; Ocakçı 2010:27)

eski mekânı olduğu ileri sürülmektedir. Manastıra, her yıl dünyanın çeşitli yörelerinden Süryaniler ile birlikte çok sayıda turist ziyaret etmektedir. Manastır; tarihî mahzenlere, kemerlere ve burçlara sahiptir. Manastırdaki mozaikli apsis, kubbe ve sütunlar ile ahşap el işlemeli kapılar da orijinal hali ile günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca manastırın içerisinde tarihi bir İncil ve kutsal taşın yer aldığı da kaynaklarda zikredilmektedir (Günel, 1970:241-244, 252; Keser, 2002:25-28; Ayduşlu, 2005:65-68; Şimşek, 2006:75-76; Küçük, 2008:53; Bayburt 2009:276; Ocakçı, 2010:23-27; Zafer 2012:29; Deyrulzafaran Manastırı 2013; Uygur, 2015:117-118; Küçük, 2015:416-417; Mardin Gezi Noktaları, 2018).

Süryanilerce “*Yoldath Aloho(a)*” adı ile bilinen ve Manastırın en eski/ilk kilisesi olduğu rivayet edilen *Meryem Ana (Seyde) Kilisesi*, Haç şeklindeki kubbesinden adını alan *Kubbeli Kilise (Mor Hananyo/Ananiyas Kilisesi)*³⁶, patrik seçiminin ve yeni seçilen patriklerin kürsüye oturma/taç giyme törenlerinin yapıldığı mekân olarak önem taşıyan hatta Taç veya Kürsü adının da bu işlemlerden dolayı geldiği rivayet edilen *Mor Petrus/Taç Kilisesi* (Kürsü Kilisesi), *Azizler Evi/Ataların Mezarlığı* (Beth Kadişe) ve *Güneş Tapınağı* manastırın en önemli yapılarındandır. (Bu yapılar hakkında geniş bilgi için bkz. Günel, 1970:247-249; Barsavm, 2006:3-6, 12; Keser, 2002:28-33; Şimşek, 2006:75-76; Küçük, 2008:57; Bayburt, 2009:276-277; Ocakçı 2010:27-30; Deyrul Zafaran Manastırı, 2013; Soydan ve Şarman, 2013:597-598; Uygur, 2015:118-119; Küçük, 2015:350)

4. SONUÇ

Türkiye, tarih öncesinden günümüze kadar birçok uygarlığa ve dine ev sahipliği yapmıştır. Bu ev sahipliği, Türkiye'nin, inanç turizmi açısından ayrıcalıklı ve cazip

³⁶ Yapım tarihi konusunda farklı bilgiler verilen kilise; Süryanilerce, Patrik Mihayel'in “Antakya Elçisel Kürsüsü”ne oturma törenine ve birçok Antakya Patriklerine ev sahipliği yapmasından dolayı büyük bir öneme sahiptir.(Bkz. Günel 1970:248; Barsavm 2006:3; Bayburt 2009:276)

bir ülke olmasını sağlamıştır. Söz konusu ayrıcalıkta ve cazibede, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlığa ait mekânlar da pay sahibidir. Çünkü Türkiye, konsiller çerçevesinde günümüz Hıristiyanlık inanç sisteminin temellerinin atıldığı bir ülkedir. Dolayısıyla Anadolu toprakları Hıristiyan anlayışa ait mirasın da izlerini taşımaktadır. Bu izlerden biri, tarihte Türkler ile birlikte ortak hareket eden "Süryaniler"dir.

Süryaniler, kendilerine has özelliğiyle, Güneydoğu Anadolu'da etkisini hissettirmiş ve burada "Patriklik/Metropolitlik Merkezi" olarak kullandıkları mekânlara sahip olmuşlardır. Bu merkezlerden dikkat çeken ve günümüzde inanç turizmi açısından büyük bir önem taşıyanları arasında, Kırklar Kilisesi, Koçanis Kilisesi, Mar Petyun Kilisesi, Meryem Ana Kilisesi, Mardin Müzesi, Mor Yakup Kilisesi, Mor Gabriel (Deyru'l-Umur) Manastırı ve Deyrul Zafaran/Dayr'uz-Zaferan Manastırı gibi birçok mekân yer almaktadır.

Söz konusu mekânlardan Kırklar Kilisesi, İstanbul Metropolitliği dışında Türkiye'deki bütün Süryanilerin metropolitliği olarak Şam Patrikliği'ne bağlı olarak faaliyet göstermiştir. O, ayrıca DeyrülZafaran Manastırı'nın Patriklik merkezi olduğu dönemlerde yönetimin idare edildiği bir merkez olarak da hizmet vermiştir. Koçanis Kilisesi ise Nasturilerin dinî merkezi ve Nasturi dinî liderlerinin yaşadığı yer olarak tarihte önemli bir rol oynamıştır. Mimarî açıdan Türkiye'nin hatta dünyanın en güzel on kilisesi içerisinde yer alan Mar Petyun Kilisesi de, 1681 yılından sonra "Amid Keldani Patrikliği" olarak hizmet vermiş bir kilisedir. Günümüzde Mardin Müzesi olarak hizmet veren ve geçmişte "Süryani Katolik Patrikhanesi" olarak kullanılan Meryem Ana Kilisesi de önemli mekânlardandır.

Dünyanın en eski manastırlarından olduğu ileri sürülen *Mor Gabriel (Deyru'l-Umur) Manastırı* ise Turabdin Bölgesi'nin VII. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar belli dönemlerde Metropolitlik Merkezi olarak faaliyet göstermiştir. Mor Yakup

Kilisesi ve ona ait okul, Nasturilerin dinî merkezi olarak hizmet vermiştir. Hatta söz konusu okulun etkisi ve öneminden dolayı Nusaybin için “*İlimlerin beşiği, eğitim şehri ve öğretmenlerin annesi*” sıfatı yakıştırılmıştır. Türkiye’nin en güzel on kilisesi arasında yer alan *Deyrul Zafaran Manastırı*, hem bölgedeki ilk matbaanın faaliyete geçmesi hem de 1056-1932 yılları arasında belli aralıklarla dini merkez hizmet vermesi bakımından Süryanilerce büyük bir önem taşımıştır/ taşımaktadır.

Netice itibarıyla birkaç örnek ile yetindiğimiz Süryanilere ait dini merkezlerin hem tarihî geçmişi ve konumu hem de fizikî yapısı ile Türkiye inanç turizminin en güzel örneklerini sergilediği görülmektedir. Ancak önemine ve konumuna rağmen Süryani Dinî merkezlerin, çok iyi bilinmediği ve tanıtılmadığı aşikardır. Dolayısıyla makale de bir deneme mahiyetinde sözkonusu merkezleri tanıtmaya yönelik olarak hazırlanma amacını taşımaktadır. Böylece bu alandaki yapılacak yeni çalışmalarda, Süryani dinî merkezlerin, turizmdeki yeri ve önemi hususunda bir temel teşkil edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adam, B. ve Katar, M. (1999). *Dinler Tarihi (İlahiyat Önlisans Programı)*. Eskişehir: AÖF Yayınları.

Ağırman, H. H. (2019). “47 Mardin”, <https://www.oncevatan.com.tr/47-mardin-makale,46051.html>. 11.10.2019 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Akyüz, G. P. (1998). *Nusaybin’deki Mor Yakup Kilisesi ve Nusaybin Okulu*, İstanbul:Resim Matbaacılık.

Akyüz, G. P. (1999). Diyarbakır’daki Meryem Ana Kilisesinin Tarihçesi M.S. 3. Yüzyıl, İstanbul:Resim Matbaacılık.

- Albayrak, K. (1997). *Keldaniler ve Nasturiler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Albayrak, K. (2001). "Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1):107-124.
- Albayrak, K. (2005). "Keldaniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25: 207-210.
- Albayrak, K. (2007). "Nesturilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33: 15-17.
- Albayrak, K. (2011). "Günümüz Ortadoğu Coğrafyasında Süryaniler". *Ortadoğu Yıllığı*, Ed. K. İnat v.d., 7 (7):615-632.
- AnaBritannica Ansiklopedisi. (1989). "Kündekari". 14:182-183.
- Artemi, E. (2012). "The Christological Controversy Between Nestorius of Constantinople And Cyril Of Alexandria". *Vox Patrum*, 32:35-51.
- Arvas, T. Z. (2010). *Hakkari Nasturileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Atiya, A. S. (2005). *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*. Çev., Nurettin Hiçyılmaz. İstanbul: Doz Yayınları.
- Aydın, M. (1991). *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Nüve Kültür Merkezi.

Ayduslu, İ. (2005). *Cumhuriyet Döneminde Mardin ve Yöresinde Süryaniler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Barsavm, E. (2006). *Zihniyetlerin Bahçesinde Deyruzzafaran Manastırı'nın Tarihi ve Mardin Abraşiyesi İle Manastırlarının Özet Tarihi*. Çev.: Gabriyel Akyüz. Ed. İ. Özcoşar- H. H. Güneş, H.H., İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:3.

Bayburt, D. (2009). *Türk Tarihinde Süryaniler*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bilge, Y. (1996). *Süryaniler Anadolu'nun solan rengi*. İstanbul: Yeryüzü Yayınları.

Bilge, Y. (2014). "Mor Gabriel Manastırı ve Manastır Okulu'nun Turabdin Bölgesindeki Etkisi", <http://beyt-nahreyn.com/?p=566>. 09.10.2019 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Courtois, S. (2012). "Midyat'ta Yeni Hayat". <http://www.milliyet.com.tr/midyatta-yeni-hayat-gundem-1539916>. 09.09.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Çelik, M. (1987). *Süryani kilisesi tarihi I*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.

Çelik, M. (1996). *Ortadoğu Mozaiği Süryaniler-Nasturiler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Çelik, M. (2010). "Süryaniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38: 175-178.

Çoban, B. Z. (2013). "Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm". *Milel ve Nihal*, 10 (2):13-27.

Dalyan, M. G. (2009). *19. Yüzyıl'da Nasturiler (İdari Sosyal Yapı Ve Siyasi İlişkileri)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Deyrulzafaran Manastırı. (2013). <http://www.deyruzafaran.org/turkce/detay.asp?id=276&kategori=MANASTIR>. 09.09.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Dilek, A. (2013). *Antakya ve Tüm Doğu Süryani Ortodoks Patrikliği: Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dilmener, N. (2018). Hikmetin Başlangıcı. <http://www.suryanikadim.org/reyono/default.aspx?s=10&b=12>. 21.12.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Diyarbakır Kiliseleri. (2004). http://www.diyarbakirrehberi.net/manset/diyarbakir-kiliseleri_113.html. 11.09.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Diyarbakır Sur İlçesi Gezi Rehberi. (2012). Haz. Sur Kaymakamlığı, Diyarbakır.

Diyarbakır Kültür Envanteri Merkezi-I. (t.y.). Yay. Haz. Nevin Soyukaya v.d., Diyarbakır.

Durak, N. (2011). *Süryani Ortodoks kilisesi'nde ibadet*. İstanbul: Rağbet Yayınları

Düş, M. (2018). "Mardin Kırklar Kilisesi". <http://www.suryanikadim.org/reyono/default.aspx?s=9&b=12>. 12.08.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

- Erdoğan, N. (2017). "Mardin Müzesi Müze Eğitimi Çalışmaları", http://ogmprojeler.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_10/04105157_04-Mardin_MYzesi_EYitim_Faaliyetleri-Nihat_ErdoYan.pdf.12.10.2019 tarihinde internet adresinden alınmıştır.
- Eroğlu, A. H. (2000). "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış". *A.Ü.İ.F.D.*, (Ayrıbasım), 41:309-325.
- Fortacı, T. (2018). "Nestûrîliğin Ortaya Çıkış Süreci". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*,18 (2):63-99.
- Göyünç, N. (1969). *XVI. yüzyılda Mardin sancağı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Günel, A. (1970). *Türk Süryaniler tarihi*. Diyarbakır: Şahıs Yayınları.
- Harman, Ö. M. (2002a). "Katoliklik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 22:55-58.
- Harman, Ö. M. (2002b). "Günümüzde Ortodoks Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi Araştırmaları - III*, Ankara, s. 187-196.
- Işık, R. (2005). "Marunileri Memlukler Döneminde Fransisken Misyoner Rahiplerin Katolikleştirme Faaliyetleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1):203-218.
- Jacob, X. (1988). *Sorabilir miyiz?*. İstanbul: Orhan Matbaacılık.
- Jacob, X. (2018). *Sorabilir miyiz?*. (<https://www.meryemana.net/books/sorabilir-miyiz>).11.10.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Karaketir, E. (2016). "Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (M.Ö. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Aralık, 2 (3):68-83.

Kaya, A. M. (2010). *Tarihi konuşan bir kent Hakkari*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Keser, E. (2002). *Tur Abdin Süryani Ortodoks mimarisi*. İstanbul: Tarih Vakfı.

Koçoğlu, Y. (2006). *Mardin İlinin Turizm Potansiyeli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Küçük, Z. G. (2008). *Mardin ve Çevresinde Süryaniler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Küçük, A. (2015). *Ermeni kilisesi ve Türkler*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Küçük, M. A. (2014). "Türkiye'nin Dünya Miras Listesindeki Hıristiyan Dinî Mekânları". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*,(17):31-62.

Küçük, M. A. (2015). *İnanç Turizmi Açısından Türkiye'de Dinî Mekânlar (Yahudilik-Hıristiyanlık Örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Küçük, M. A. (2017). "Dinler Arası İlişkiler–Turizm, İnanç Turizmi Yansıması". *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı*. Ed.Ali İsra Güngör, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 427-450.

Küçük, M. A. (2018). "Kutsal-Profan İkileminde Hac ve Dinî Turizm: Karşılaştırmalı Bir Bakış". *Prof. Dr. Erkan ÖNGEL'e ARMAĞAN*. Ed. Bilgehan Gülcancüler Arı, Ankara: Detay Yayıncılık, 201-216.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019). "Zeynel Abidin Camii ve Mor Yakup Kilisesi (Mardin) [2014]", <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-93771/zeynel-abidin->

camii-ve-mor-yakup-kilisesi-mardin-2014.html. 08.10.2019 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Mardin Gezi Noktaları. (2018). <http://www.mardinmuzesi.gov.tr/tr/md-847-mardin-muzesi-tarihcesi>.13.09.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Mardin Müzesi. (2016). <http://www.mardin.gov.tr/muzeler>. 13.09.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Mardin Müzesi Tarihçesi. (2018). <http://www.mardinmuzesi.gov.tr/tr/md-841-mardin-muzesi-tarihcesi>. 03.09.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Mıynat, A. (2018). "Gümüş Sikkeler Ve Çağdaş Yazılı Kaynaklar Işığında Bir Artuklu Şehri Düneysir (Koçhisar Kızıltepe)'in Yükselişi (12.-13. Yüzyıllar)". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart, 11 (31):45-65.

Molitor, J. (2004). *Kildaniler ve Doğu Süryani kilisesi*. Çev., Erol Sever. İstanbul: Yaba Yayınları.

Mor Behnam (Kırklar) Kilisesi. (2018). <http://www.mardinkulturturizm.gov.tr/TR-56510/kiliseler---manastirlar.html>. 21.12.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Mor Gabriel Manastırı. (2007). <http://www.morgabriel.org>. 10.09.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Ocakçı, G. (2010). *Süryaniliğin Dini Merkezi Deyru'z-Zafaran*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Oxfordlu Başrahip Süryani Metropoliti Oldu. (2018). <http://www.suryaniler.com/haberler.asp?id=106>. 09.10.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Öz, İ. (2014). *Diyarbakır Mar Petyum Keldani Kilisesi Restorasyon Önerisi*. Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.

Özcoşar, İ. (2006). *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Özipek, K. (2016). *Hakkari'deki Nasturi Kiliseleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Özmen, A. (2006). *Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Parry, O. H. (1895). *Six Months In A Syrian Monastery*. London: Windsor House Bream's Buildings.

Rinschede, Gisbert (1992), "Forms of Religious Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol. 19, Issue 1, s. 51-67.

SAMER (Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Merkezi). (2017). "Sur İçi Ali Paşa Ve Lale Bey Mahallelerinde Başlayan Kentsel Dönüşüm Projesine İlişkin Gözlem Ve Araştırma Raporu", https://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2017/06/2017.06.01_SAMER_Sur_Kentsel_Donusum_Raporu.pdf. 09.10. 2019 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

- Sarı, G. (2011). *Geçmişten Günümüze Süryaniler Ve Süryanilerin Türkiye'ye Etkileri: İdil Örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sertoğlu, M. (1974). *Süryani Türklerinin siyasi ve içtimai tarihi*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Seyda, İ. (1998). "Süryaniler ve Süryanilik". *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, Ağustos, Eylül, Ekim, 10-11-12:230-235.
- Seyfeli, C. (2005). "Osmanlı devlet salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)", *Süryaniler ve Süryanilik*, Ed.Ahmet Taşğın v.d., Ankara: Orient Yayınları.
- Shinde, K. (2008). *Religious Tourism: Exploring a New Form of Sacred Journey in North India. Asian Tourism: Growth And Change*, Ed. Janet Cochrane, Amsterdam, 245-257.
- Sholtens, L. (2017). *The Syriac Orthodox Community of Istanbul*. (Supervisors: Prof.dr. E.J. Zürcher and Prof. Dr. H.L. Murre-van den Berg), November, Leiden University.
- Sinanoğlu, M. (2004). "Melkaiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29: 84-85.
- Soydan, E- Şarman, N. (2013). "Mardin Ve Şırnak İllerindeki Süryanilere Ait Dini Yapıların Kültür (ve İnanç) Turizmi Potansiyeli". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (8):589-607.
- Soyukaya, Nevin-Tanhan, Aslıhan. (2007). "Nusaybin Okulu ve Mar Yakup Kilisesi", *Çekül Vakfı ve Nusaybin Belediyesi*.

Süryani Tarihinde Bölünmeler. (2018). <http://www.suryaniler.com/suryani-tarihi.asp?id=33>. 11.11.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Şimşek, M. (2006). *Süryaniler ve Diyarbakır*. İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.

Tanoğlu, İ. (2013). *Harput Süryani Kadim Ortodoks Meryem Ana Kilisesi'nin Dünü Ve Bugünü*. Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, 23-25 Mayıs, Elazığ.

Tarakçı, M. (2010). "Nestorius ve Kristoloji". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1):215-241.

Tarihi Mar Petyun Keldani Kilisesi Açıldı. (2011). <http://www.yuksekovaguncel.org/guncel/tarihi-mar-petyun-keldani-kilisesi-acildi-h21004>. 12.10.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Taşpınar, İ. (2003). "Maruniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28: 71-72.

Tonguç, S. E. (2006). "Dünyanın İncancını Bağrında Taşıyan Anadolu'ya Farklı Pencerelerden Bir Bakış". <http://www.hurriyet.com.tr/dunyanin-incancini-bagrinda-tasiyan-anadolu-ya-farkli-pencerelerden-bir-bakis-4021406>. 10.11. 2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

Top, M. (2010). *Hakkari*. Ed. Mehmet Top. Hakkari: Hakkari Valiliği Yayın No:6.

Top, M. (2018). "*Hakkari Koçhanis (Konak) Kilisesi*". <https://www.hakkarim.net/tarihresim/konak.htm>. 12.12.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.

- Toprak, L. (2014). "Significance of Dayro D-Mor Hananyo And Mor Gabriel Monasteries Within The Scope of Belief Tourism". *European Journal of Science and Theology*, 10 (6): 9-28.
- Turgut, R. (2014). "Koçanis-Üç Asırlık Nesturi Patrikhane Merkezi (1600-1915)". *Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu*, Ed. Yaşar Kaplan-Murat Adıyaman-M. Xalid Sadini, 14-15-16 Kasım, Hakkari, 19-54.
- Türkiye'de 4. Süryani Metropoliti. (2018). <http://www.suryaniler.com/haberler.asp?id=240>. 13.11.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.
- Türkiye'nin en güzel 10 kilisesi. (2007). <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-en-guzel-10-kilisesi-7932155>. 12.10.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.
- Türkoğlu, A. E. (2006). *Geçmişte ve Günümüzde Antakya'da Hıristiyanlık*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Uyanık, Y.-Arı, F. (2012). Temizlendikçe Tarih Fişkırıyor. <http://www.suryaniler.com/suryani-tarihi.asp?id=893>. 12.09.2018 tarihinde internet adresinden alınmıştır.
- Uygur, H. K. (2015). *Kültürel Doku İçinde Mardin Süryanilerinin Kutsal Mekân Efsaneleri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yakan, F. (2002). Doğu Kilisesi Tarihçesi Üzerine Toplu Bir Bakış Türkiye'de Keldaniler. *Dinler Tarihi Araştırmaları-III*. Ankara: Başer Basım.
- Yalduz, A. (2003). "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12 (2):257-296.

Yeşil, C. (2002). *Süryaniler'de İnanç ve İbadet Esasları*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Zafer, C. (2012). *Mardin Yöresi Süryanilerinde Dini Ve Sosyal Hayat*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Today, religion is the most important element of all societies. Because religion is effective in every field and sector. Tourism is one of the areas where religion shows its effect. Therefore, the connection of tourism with religion has formed the concept of Religious Tourism.

Anatolia has an important position in terms of Religious Tourism. Because of Turkey's geography, history in the process, long with many civilizations of Judaism, Christianity and Islam has hosted religious heritage of religion. This has made him privileged from other countries. It was especially important for Christianity. Because Christianity began to spread in Anatolia. Even the Christian faith system emerged in Anatolia. However, with the spread of Christianity in Anatolia, Christianity has brought some different views and religious centers to the forefront. These centers (also known as "Apostolic Centers") are Antakya, Alexandria, Rome and Istanbul. These centers acted as a joint center until 451 Kadikoy Council. However, the division occurred after the Kadikoy Council. As a result of this split, Assyrians remained dependent on the Patriarchate of Antioch.

The Patriarchate of Antioch, also known as "the Mother Church", has changed politically and has hosted such centers as Malatya, Diyarbakır, Elazığ and Şanlıurfa. In 1293, the official patriarchate center was built by Patriarch Mor Ignatius Yusuf Bar Vahip in the Deyrüzafaran Monastery in Mardin. Deyrüzafaran Monastery remained as a patriarchate center until 1932, and the center moved to Homs (Syria) in 1932 and Damascus in 1959.

Findings (Results)

Assyrians in Turkey, has four metropolitans and two deputy patriarch. These are Mardin and Diyarbakır Metropolitan, Metropolitan of Tur-Abdin (Tur-Abdin means Slaves Mountain/the Mountain of God Servants), Istanbul and Ankara Metropolitans and Patriarchate, Adıyaman and surrounding provinces are the metropolitan and patriarchate. Midyat, Idil and Nusaybin depend on Tur Abdin's metropolitics. Mardin, Diyarbakır, Mardin and Diyarbakır are dependent on the metropolitics. Adıyaman, Malatya and Elazığ are dependent on Adıyaman metropolitics. Ankara and Istanbul are connected to the Istanbul Metropolitan.

Syriac community in Turkey Metropolitan is Yusuf Çetin. He was born in Mardin. And He is the Metropolitan of Istanbul. Turabdin (center Midyat) Metropolitan is Samuel Aktaş. Mardin (The center/cradle of the Assyrians) and Diyarbakır's

Metropolitan is Nuri Saliba Özmen. Prior to 2006, The Adıyaman metropolitan has been connected to Istanbul metropolitan. The Adıyaman metropolitan is Melki Ürek. He serves in the Church of St. Paul of Adıyaman.

In history, Assyrian Patriarchate, has hosted some churches or monasteries as Metropolitan center. The churches or monasteries that host these religious centers are of great importance for religious tourism. Therefore, it is revealed that the Assyrians are an important community for faith tourism. Here, the historical importance and location of the religious places in contact with religious tourism has been touched. Because keeping the roles of history in the history of faith in the marketing of faith centers will make the spaces more attractive. Assyrians, with their special features, the Patriarch/Metropolitan Center for the attention of the places they use are as follows. These are Kırklar (Forty) Church, Koçanis Church, Mar Petyun Church, Meryem Ana Church, Mardin Museum, Mor Yakup Church, Mor Gabriel (Deyru'l-Umur) Monastery and Deyrul Zafaran/Dayr'uz-Zaferan Monastery.

Forty Church, outside of Istanbul metropolitan of all Syrians in Turkey has shown activity depending on the Patriarchate in Damascus as a metropolis. It also served as a center where the administration was managed during the period when DeyrülZafaran Monastery was the center of the Patriarchate. Koçanis Church played an important role in history as the religious center of the Nestorians and the place where the religious leaders lived. After 1681 Mar Petyun Church served as the Amid Chaldean Patriarchate. Indeed, it is in Turkey's and the world's ten most beautiful church. Today, the Church of the Virgin Mary, which serves as the Mardin Museum and used as the Syriac Catholic Patriarchate in the past, is one of the important places. Mor Gabriel (Deyru'l Umur) Monastery (from VII. Centuries to XX. Centuries) has been the Center of Metropolitanism. The Jacob Church and his school served as the Nestorian religious center. Even, because of this school, Nusaybin was called the cradle of science, the city of education and the mother of teachers. The Deyrul Zafaran Monastery is located on one of Turkey's most beautiful churches. *The Deyrul Zafaran Monastery was of great importance both for the first printing press in the region and for serving as a religious center from 1056 to 1932 at regular intervals.*

Conclusion

As a result, a few examples of frame, Syriac religious centers, as well as Turkey has contributed to the richness and diversity of Syrian life. At this point, the Syrians have a large share. This wealth and beauty, is the most beautiful examples of Turkey religious tourism. However, despite its importance and location, the Syriac religious centers are not well known. Therefore, as an trial,

this article has been prepared for the purpose of introducing these centers. Thus, in the future studies, the contribution of Syrian religious centers to tourism and the opportunity to obtain information about the visitors will be formed.